

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԱՅԳԱՅԻՆ · ԲԵՆԵՍԻՐԵԿԸՆ · ԳՐԱԳԻՏԸԿԸՆ
ԵՒ ՔԵՂԱՔԵԿԸՆ

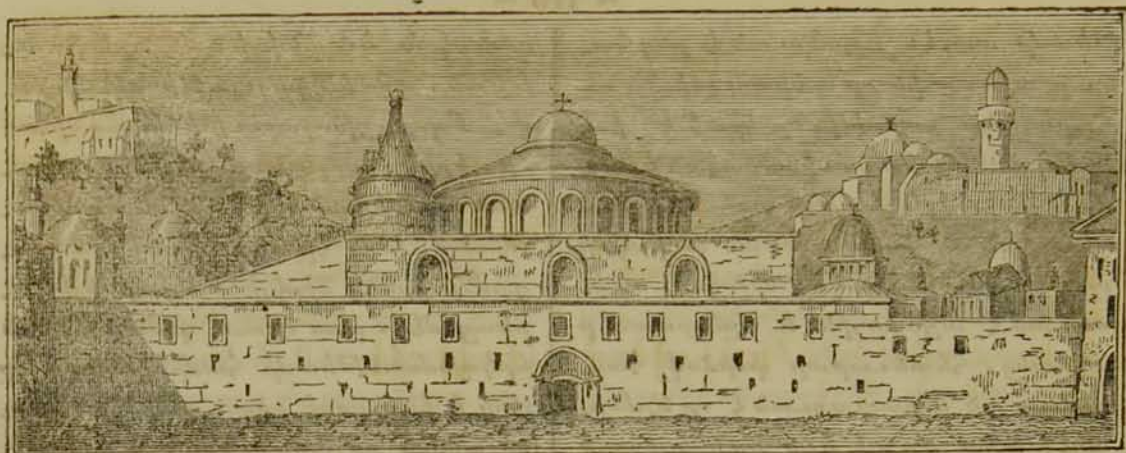
ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ՇՐՋԱՆ ՄԻԱՄԵԱՅ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԻՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1876

ՄԵՏԱՍԱՆՆԵՐՈՒ ՏԱՐԻ

ԹԻԻ 8.

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՕԴՈՍՏՈՍ 31

1876.

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա Ն Մ Ա Հ Է

« Խիտ է քեզ ընդդէմ
խթանի աքացել »

Մեր նախորդ երկու յօդուածոց մէջ նկարագրեցինք ըստ կարի այն պայքարը որ տեղի ունեցած է երկու տարբեր և իրարու բոլորովին ներհակ սկզբանց մէջ, այն է ստուծեան եւ ճշմարտութեան, անիրաւութեան և արդարութեան, լուսոյ եւ խաւարի, տեսանք ակնարեւ թէ ստուծիւնն ինչպէս յանձն իւր խաւարասէր պուշտօնէից, այն է Հրէական դասուն, ամբարհաւածութեամբ և զժիւր անկելով ճշմարտութեան դէմանիրաւութեամբ

ԺԱ.

դատաւորան կը տեսնէ ըստ կամի, իսկ ճշմարտութիւնն իւր խոնարհութեան մէջ յանձն աղքատ և անխառնակ Յիսուսի կը մաքառի և կը բողոքէ ստուծեան ամեն խաւարածածուկ եւ անիրաւ արարմանց դէմ։ Այս դատաւորանի վախճանը ըստ աշխարհի տեսութեան պարտութիւնն ու մահը ճշմարտութեան կը տայ Յիսուսի սուկալի եւ և զերտական մահուամբն, սուկայն ըստ գերբնական տեսութեան, Քրիստոնէական հաւատաց հայեցողու-

22

Թեամբ արդէն յայտնուած է ընդհա-
նուր աշխարհին որ պարտութիւնն ու
հարուածը ստութիւնը կրած է . իսկ
ճշմարտութիւնն յաւիտենական և ան-
մահ լինելով, աշխարհի մահուան եւս
յաղթած և յաղթութեան աւետիսը
լուսափայլ հրեշտակաց միջոցաւ աւե-
տուած է աշխարհին և ճշմարտասէր
անձանց, հետեւաբար փորձով հաւ-
տատուած և ստուգուած է որ ճշմար-
տութիւնը որչափ եւս բռնաբարուի
և որքան ալ հարուածի՝ երբէք չ'ոչըն-
չանար, այլ միշտ կեանք և միշտ անմահ
է . նա մի այնպիսի հզօր ոսոխ է՝ որ ա-
մեն հակառակորդ կը խորտակէ ան-
խորնայ և կը փշուէ, թէ և հակառակորդն
աշխարհիս ամենահզօր բռնակալն ևս
լինի :

Պատահած են ժամանակներ եւ
միշտ կը պատահին, ուր մարդկային
վատ կիրքն զօրանալով մտաց վերայ՝
խիզախած է ճշմարտութեան դէմ
իւր յագուրդին համար և աշխատած
է տապալելով զայն ստութեան սեւեռ
թոյր դրօշ ծածանել յաղթական՝ նո-
րա փրատակաց վրայ . եղած են ժամա-
նակներ ևս ուր ճշմարտութեան ան-
վիանդ պաշտպանն՝ դադրեցնելով իւր
հզօր ձեռքը նորա պաշտպանութենէն
թոյլ տուած է մարդկային չարութեան
յառաջ վարել իւր ընթացքը և ար-
դարութեան չափը լեցնելով և դառ-
նութեան բաժակը լիաշուրթն առնելով
հեղուկ և զեղուկ իւր անօրէն և ըմ-
բոստ գաղաթան վրայ : Այս թոյլա-
տրութենէն օգուտ քաղելով ստու-
թեան պաշտօնեայք յաջողած են եր-
բեմն վարագուրել ճշմարտութիւնը
խորին տգիտութեան օգնութեամբ,
թաքուցանել արդարութիւնը աչքե-
րէ և խանդարել օրինաւորութիւնն
ու ուղղութիւնը : Իսկ Աստուած որ
միակ և գերագոյն պաշտպանն է յաւի-

տենական եւ անխափաճ ճշմարտու-
թեան, այն թոյլտուութեամբ կը չա-
փէ մարդկային չարութեան աստիճա-
նը . երբէք չը բռնաբարեր իւր շնոր-
հած անձնիշխանութիւնն ու ազատու-
թիւնը, թոյլ կրտայ նոցա յառաջա-
դիմել իրենց սիրելի և ախարժելի չա-
րեաց մէջ . ըստ որում գթած է՝ մեծ
երկայնամտութեամբ համբերատար կը
լինի և կը սպասէ նոցա դարձին, երա-
նի անոնց որ Աստուծոյ այս գթասի-
րութենէն կրնան օգուտ քաղել զգա-
լով իրենց ապաշնորհութիւնը և կրու-
կին ուղղութեան վերադառնալով, իսկ
վայ և եղուկ անոնց որք կուրանալով
իրենց առ ժամանակեայ յաջողու-
թեամբ, յամառ հետամտութեամբ
կը յարատեւեն իրենց չարեաց մէջ .
Թող չը խաբուին այնպիսիք իրենց
գտած մասնաւոր յաջողութիւններէն,
Թող յիշեն իմաստնայն իմաստուն ա-
սացուածքը . «Տեսի զամբարիշտն վե-
րացեալ եւ բարձրացեալ իբրեւ ըղ-
մայրսն Լիբանանու, անցի եւ ահա
ոչ էր, խնդրեցի և ոչ գտաւ տեղի
նորա » : Թող քննէ ամեն որ իւր արար-
չը, թող զարթուցանէ ամեն մարդ-
իւր խիղճն եւ այն որ իւր արարքը
հակառակ կը գտնէ ուղղութեան եւ
արդարութեան, և այն որ իւր ինք-
նէն խայթ եւ յանդիմանութիւն կը
կրէ իւր ընթացից մասին՝ Թող սոսկայ
այնպիսին Աստուծոյ ահարկու և վրէժ-
խնդիր արդարութենէն, օր մը չէ՝ օր
մը պիտի իջնայ այնպիսեաց գլխոյն վե-
րայ արդար բարկութեան վրիժառու
հարուածն և հազարապատիկ աւելի
դառնութիւն պիտի պատճառէ այն
առ ժամանակեայ քաղցրութեանց փո-
խարէն զորս վայելած է իւր ապիրա-
տութեանց մէջ խղճի խայթիւ և հո-
գւոյ տապնալով . իսկ անոնք որք ի-
րենց արարքը համաձայն կը գտնեն

իրենց խլճին և տագնապ ու խայթ չեն
կրեր իրենց խղճէն՝ այնպիսիք որքան
ալ նեղութեան մէջ խնան որքան ալ
առաւարտնք եւ զղիւնք կրնն՝ բնաւ
թող չը վհատին եւ վստահ լինելով՝
Աստուծոյ արդարութեան եւ ողոր-
մութեան վրայ թող յարատեւեն ի-
րենց ուղղութեան մէջ միշտ խղճի
ձայնին անսալով և Աստուծոյ պատ-
գամներն ուղեցոյց և առաջնորդ ու-
նելով, առաքինի և ճշմարտասէր մար-
դին իրաւ է որ շատ անգամ մեծ դը-
ժուարութեանց կը հանդիպի, շատ
անգամ յանիրաւի կը հալածուի եւ
կը չարչարուի. շատ անգամ յետին
աղքատութեան և չքաւորութեան
մէջ կը գլորի՝ սակայն երբեք Աստու-
ծոյ երեսէն չլնար. այս մասին ևս շատ
գեղեցիկ կը խօսի իմաստունն. « Մա-
նուկ էի և ծերացայ և ոչ տ'աի զար-
գարն արհամարեալ և ոչ որդի ար-
դարոյ՝ թէ մուրանայ հայ » : Գանդի
առաքինի, արդար եւ ճշմարտասէր
մարդն իւր սկզբան համար եթէ իւր
կեանքն ևս անիրաւութեան զոհ տայ,
անմահ յիշատակ մը կը թողու աշ-
խարհի վրայ զոր ազագոյ սերունդն
ճանաչելով և յարգելով, պատկառու-
նօք եւ առատաստութեամբ կը հա-
տուցանէ այնպիսի նահատակի մը ար-
դար վարձը նորա հարազատ որդւոյ
և թոռանց, վասն որոյ աշխարհի անյու-
շողութեանց պատճառաւ, չորերու
և ճշմարտատեոյ բռնաւորներու ա-
հէն և երկիւղէն զարհուրելով, ճշ-
մարտ սկզբունք մը զոհել մեծ յիմա-
րութեան գործ է և ընդհանուր մարդ-
կութեան յետադիմութեան պատ-
ճառ. քանզի աշխարհի յառաջագի-
մութեան այն քրանաձան և մեծ մշակ-
ներն եթէ անցելոյն տգիտութեան և
կուրուութեան արհաւիրքէն զարհուրե-
լով իրենց սկզբունքներն զոհէին, աշ-

խարհի մարդիկ նոցա գիւտոց և վառուա-
կոյ՝ աշխարհիս շնորհած այսքան բա-
րեքները չը պիտի կրնային վայելել.
Գալիլէոս որ մեծ աշխատութեամբ
եւ բազում աքնութեամբ աշխարհի
հին գիտութեան հակառակ, փոխա-
նակ արեգական՝ երկիրը կը թաւալի ը-
սաւ եւ գիտնական փաստերով հաս-
տատեց. իբրեւ հերետիկոս հաւատա-
քնութեան ատենին մատնուեցաւ,
խարուկահանդիսի սոսկալի չարչարան-
քէն զարհուրելով խեղճ մարդն ըս-
տիպուեցաւ գոնէ տե երեսս սուտ
հրատարակել իւր գիւտը, սակայն
խղճահար կերպիւ երբ այն անիրա-
ւութեան ատենէն դուրս կ'ելլէր, գի-
տուածով ոտքը գայթեց կ'ըսէ պատ-
մութիւնը. նոյն միջոցին վերստին
կը կրկնէ Գալիլէոս, թէ դարձեալ եր-
կիրն է, որ կը թաւալի, և այսօր նորա
սկզբունքն տիեզերախօսական առաջին
ճշմարտութիւնն է. Սոկրատէս որ հե-
թանոս փիլիսոփայ մ' էր, իւր հա-
մոզումով ճշմարտութիւնը գաւանջու-
համար, չ'երկմեցաւ բնաւ թունա-
լից գաւաթն ըմպելու, որով թէ եւ
ինք մեռաւ, սակայն իւր գաւանջով
ճշմարտութիւնն անմահ մնալով, մեծ
հարուած տուաւ հեթանոսական բող-
մատութեան. թողունք այլ
բաղմաթիւ օրինակներն, որք անհա-
մար են պատմութեանց մէջ:

Ուրեմն այս ամենն կը հաստատեն
թէ՛ որ և է մի ճշմարտ սկզբունք, կամ
լաւ եւս է ասել ճշմարտութիւնը եր-
բեք չը մեռանիր. յիմար են անոնք և
ողորմելի յիմար, որք որ և է պատճառ-
ներով ճշմարտութեան դէմ կ'ելլեն և
կը տքնին նիւթական չօրութեամբ
բարոյական զօրութեան յաղթել, եւ
մարմնոյ ուժով հոգւոյ ուժը ճշտել.
խորին տգիտութիւն. ուր որ կ'որոտայ
բռնութիւնը իւր բաղմահար անգը-

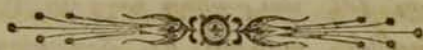
Թու թիւներով՝ իրաւ է որ հոն երբեմն կը խեղդուի ճշմարտութեան ձայնը, բայց առ ժամանակ մի. վասն զի ապագային աւելի ուժգին պիտի հնչէ և աւելի հզօր պիտի դիմագրէ:

Աշխարհի պատմութեանց վրայ երբ մի հետաքննին ակնարկ ձգենք ինչ սուկալի տեոարաններ կը ներկայանան մեր աչքին առաջ, որքան զոհեր մարդկային անիրաւութեան, քանի նահատակք յաւիտենական ճշմարտութեան և որչափ ողջակէզք անիրաւ բռնակալութեան. քանի քանի գահակալներ, իշխաններ և զօրաւոր մարդիկ որ և է միջոցաւ ձեռք ձգած իրենց այն իշխանութիւնը չարաչար 'ի դործ գնելով՝ մեծ անգթութիւններ դործած են. ճշմարտութեան դէմ մտքառելու եւ արդարութեան ձայնը խղզելու համար անթիւ և անհամար արդարոց արեամբ թաթաւած են, սակայն 'ի զուր. դարձեալ յազմած է իրենց՝ ճշմարտութիւնն. բռնաւորք և բարբարոսք յաճիւն դարձած են այսօր. սակայն ճշմարտութիւնը կենդանի է եւ աւելի ազատութեամբ կը թափաւորէ աշխարհի վրայ եւ կը փառաւորի 'ի բազմաց. ուրեմն թնղ որատայ բռնութիւնը. թնղ փրփրի կատաղութիւնը, թնղ շարժի սուրն և նախ ճիր դործէ որքան որ կարէ. մարդկային գլուխն կ'յնայ ուսոց վերայէն, մարմինն կը տրորուի, անգամք կը յօշոտին և ոսկերք կը ջախջախին. վերջապէս մահն վերայ հասնելով՝ կը վերջանայ մարմնոյ կեանքն, որոյ հետ միասին կը վերջանայ նաև նիւթական բիրտ զօրութեան իշխանութիւնն, սակայն հոգին անմահ կը մնայ և չը նուաճիր բնաւ այն կոշտ եւ բարբարոսական աղղեցութիւններէն:

Չախճախեալ մարմնոյ մը հոգւոյն գաղափարներն նոյն մարմնոյն մահուան

հետ չեն վերջանար, այլ աւելի կը զօրանան, կառնանան եւ շառախիկներ կ'արձակեն, քանզի հալածանքը ճշմարտութեան անձրեւն է, որ որքան տեւէ այնքան աւելի կը զօրայնէ եւ արդիւնաւոր կ'առնէ ճշմարտութեան հունձը. այս մասին այնքան բազմաթիւ եւ անհամար օրինակներ կան պատմութեանց մէջ, որք բոլորովին թերահաւատ մը անգամ կարող են 'ի հաւատ բերել և համոզել մեր ասածի ստուգութեան և ճշմարտութեանը. այն բազմաթիւ օրինակաց մէջէն բաւական է միայն Քրիստոնէութեան և հեթանոսութեան մէջ տեղի ունեցած այն երկարատեւ, դարաւոր և քստմունքի պատերազմը յառաջ բերել:

(Շարունակելի)

Ա Ս Տ Ղ Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Գուցէ թէ ընթերցողք դարմանան մի այսպիսի վերնագրով յօդուած տեսնելով Միծի մէջ, որովհետեւ Միծն իբրեւ կրօնական խմբագրութիւն իւր առաջին օրէն սկսեալ ըստ կարելոյն ջանացած է կրօնական ինքնադիր եւ թարգմանական յօդուածներով ընթերցող ազգայնոց միտքը լուսաւորել, սիրտը կրթել և հոգին բարձրացնել: Միայն այս վեժմ նպատակաւ մինչեւ ցարդ տքնած ու գրած է. ուստի այնչափ չէ հետամտած կրօնականին հետ նաև ուսումնական նիւթեր մատակարարել հասարակութեան: Սակայն այս միակողմանի ուղղութեամբ հասած է

Մի՞թէ իւր նպատակին, այսինքն կրօնական ստուար թերթերով կարողացած է արդեօք ըստ իւր նպատակին, ըստ ստուարի, կրթել և բարձրացնել. չեմք կարող այս մասին որոշ պատասխանել, որովհետեւ այս այնպիսի մեծ հարց է, որոյ պատասխանը իւրաքանչիւր ընթերցող իւր կեանքով միայն կարող է տալ. որովհետեւ որչափ ընթերցող, այնչափ տարբեր ճաշակ և զգացումներ կան:

Կան մարդիկ, որոնք յօժարութեամբ և մեծ սիրով կարդալով կրօնական գրուածներ՝ ինքեանք կը շահուին բարոյապէս և կը շահին ուրիշներն եւս հաղորդելով նոցա՝ ինչ որ իրենց միտքը գտած, սիրտն զգացած և հոգին վայելած է. կան ուրիշներն, որք կարդալով թէ և կը զգան կրօնի մեծութիւնը և վսեմութիւնը, սակայն առժամայն կը կորուսանեն այն տաքսորութիւնը. որովհետեւ աշխարհի հոգերն եւ զըազանքն նուաճած են նոցա սիրտն ու զգացումներն. վերջապէս կան և այնպիսիներն եւս, որոնք կարդալով ո՛չ կը զգան, ո՛չ կ'ըմբռնեն և ո՛չ կ'իմանան. վասն զի չ'ունին այն սիրտը, որ լի է երկիւղիւն Աստուծոյ, չ'ունին այն հոգին, որ կրօնական լուսաւորող ճշմարտութեանց սիրով կը պապակի, և ո՛չ այն միտքը, որ սովոր է միշտ մտածել և խորհիլ Տիեզերաց Աստուծոյ մեծ վայելչութեանց վերայ և այնու միայն բաւականանալ:

Այս համեմատական կշռադատութեամբ հեշտեալ կարելի է որոշել ո՛չ միայն Մի՞թէ, այլ ամեն կրօնական հրատարակութեանց ընթերցողաց թիւը. մանաւանդ ներկայ ժամանակիս մէջ, ուր նոր և օտար միտքեր մեր Ազգային ներկայ սերունդը մեծ մասամբ հեռացուցած են կրօնական այն ոգիէն, որ առնանինս ազգայնութիւնը պահ-

պանելու հղօր և անվանելի պատուար համարուած էր: Այս մասին ընդարձակ գրելը կը թուումք, ջանալով առայժմ միայն ընթերցող ազգայնոց ճաշկաց համեմատ բազմակողմանի դործել Մի՞թէ պարունակութիւնը, հրատարակել կրօնականին հետ նաեւ ուսումնական, պատմական, բարոյական և այլ կարեւոր և օգտակար յօդուածներ թէ՛ ինքնագիր և թէ՛ թարգմանական աշխատասիրութեամբ: Ուստի գոհունակութեամբ պիտի ընդունուին այն ամեն գրուածներն, որք եւ թէ իրենց պարունակութեամբ օգտաւէտ դատուին հասարակութեան:

Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Տ Ի Ե Ձ Ե Ր Ս Յ

Աստղագիտութիւնը բնական դիտութեանց մէջ ամենակարեւորն եւ օգտակարն է. վասն զի չըկաց գիտութիւն մի այնչափ բարձրացնող մարդոց զգացումներն, մտածութիւնը և հոգին դէպ ՚ի անհունութիւն և դէպ ՚ի Աստուածութիւն, որչափ Աստղագիտութիւնը: Սորա առարկայն է Հասարակութիւնը կամ երկնակամարը, որ 7000 տարի է ՚ի վեր մարդոց իմաստասիրութեան նիւթ մատակարարելով հանդերձ դեռ եւս մեծ մասամբ խորախորհուրդ դաղանիք մի է մարդկային ներհուն փիլիսոփայութեան առջեւ. այսչափ երկար դարերէ ՚ի վեր երկնակամարը ուսումնասիրուելով, նուրբ և մանրագնինքննուելով հանդերձ, դեռ եւս ամենուն առ հասարակ, տեղեւէն սկսեալ մինչև ծայրագոյն, զագիտին հարցասիրութեան առարկայ է: Ամեն ոք կը հարցնէ, թէ ի՞նչ է երկինքը. ուր են այս ովկէանին ամիւրը. ուր այս անչափելի անդունդին յատալ կը. ի՞նչ են այս լուսաւոր կետերը,

անհամար աստեղք, որ առանց երբէք չիջանելու անդադար կը ճառագայթեն իրենց լոյսը անբաւութեան մէջ, Միթէ դիպուածով սփռուած են աւանք անկարգ և անկապ : Եթէ սոքա չեն անշարժ, ինչպէս երկար ժամանակ կը կարծէին, և եթէ կարելի չէ զանոնք համարել իբրեւ ոսկէ—գամեր՝ հաստատեալք կարծր եւ թափանցիկ կամարի մը վերայ, ուրեմն իրենց մըշտընջենական ընթացքներն ինչ ուղղութեամբ կը կատարեն : Վերջապէս Արեգակը, մեր երկիրը և միւս երկիրները, որք ընկերացած են այն լուսազարդ աստղին հետ ինչպիսի տեսարան կ'ընծայեն երկնային մարմնոց մեծափառ հանդիսին մէջ, Տիեզերաց բարձր ներդաշնակութեան մէջ :

Խորին առաջարկներ, զոր ամենաբեղմնաւոր իմացականութիւնը 'ի զուր կը փորձէր լուծել, եթէ 'ի փառս մարդկային հանճարին՝ Աստղագիտութիւնը, որ բոլոր բնական գիտութեանց մէջ հնագոյնն է, կարող չը լինէր սոցա լուծումներն տալ :

Զարմանալի կարողութիւն մարդոյ, որ երկրի մակերեւոյթին վերայ կեցած իբր անբաժան կէտ ինչ աւազի հատին վերայ, երեւոյթներ կը հնարէ, եթեւրական անդունդին խորութիւնները կը չափէ, կը չափէ տեսանելի Տիեզերաց ընդարձակութիւններն, աստեղաց ալեւաւութիւնը կը հաշուէ, կ'ուսանի անոնց դժուարկնծիուն շարժումները, կը չափէ ճշդութեամբ երկրի մերձաւորագոյն տարածութիւններն և հեռաւորութիւններն, անոնց զանգուածը, ևն վերահասու կը լինի, և ապա այս արուեստական խումբերուն քառսին մէջ իրական կապակցութիւններ գտնելով՝ որոշ կարգ մը կը դնէ :

Այսու չը շատնախով մարի զօրաւոր թռիչներով աւելի խրթին նկատու

ղութեանց կը բարձրանայ, կը հետախուզէ և կը գտնէ այն օրէնքը, որ կը տիրէ երկնային բոլոր շարժմանց վերայ, կը սահմանէ Տիեզերական զօրութեան բնութիւնը, որ աշխարհները հաւասարակշռութեան մէջ կը պահպանէ :

Այսպիսի են քսան ազգ աստղագիտաց անհնարին վաստակոց արդիւնքները : Այս է մարդկանց հանճարին և համբերատար ճգնութեան գործը, որք երկու հազար տարիէն 'ի վեր իրենց անձը նուիրած են այն երեւոյթից ուսման, որոց ինչպէք երկինքն է :

Կ'ըսեն թէ նախկին աստղագետներն Քաղդէացի հովիւներն եղան : Այս հաւանական է, որովհետեւ ընդարձակածաւալ գաշտերու մէջ, ուր մեղմ բարեխառնութիւն մի կը ներեր անոնց գիշերներն բացթթեայ անցնելու, ուր ջինջ երկինքը միշտ անանց յանդիման կ'առնէր տեսարաններու գեղեցկագոյնը, ուստի պէտք էր, որ լինէին, և ինչպէս եղան իսկ տեսական աստղագետներ : Մեք եւս պիտի լինէինք, ինչ որ նոքա եղան, եթէ կլիմային խռտութիւնը, գեղեցիկ գիշերներու սաւկաւաղիպութիւնը՝ երկինքը դիտելու պատահութիւնը մեղմէ չը կորդէին, և դարձեալ եթէ բազմազան զբաղանքը և կենաց այլ և այլ պատահարներն ներէին մեզ :

Արդարեւ չը կայ աշխարհի մէջ բան մը աւելի յարմար՝ մտածութիւնը բարձրացնող դէպ 'ի անհունութիւն, քան աստղազարդ կամարին անմուռնչ զննութիւնը պարզ գիշերուան մը մէջ :

Հազարաւոր կրակներ կը փայլատակին ամեն կողմանէ երկնից մթին կապուտակին վերայ : Այլսզան փոփոխութիւնք դուռնոց և պայծառութեան ումանք կը շողան կենդանի լուսով, ցանգ շարժուն և շողողուն, այլք կը փայլին աւելի հանգարտ և մեղմ լու-

սով: Այսպիսի տեսարանն սր վայելելու համար իւր ամեն մեծափառութեամբ, պէտք է այնպիսի գիշեր մը, ուր լինի մթնոլորտը ամենեւին պայծառ, ամենեւին թափանցիկ եւ ոչ երբէք լուսաւորուած լուսնով եւ կամ հիւսիսայգի եւ վերջապետայ նշողիւններով: Այն ատեն երկինքը կը նմանի անբաւ ծովու մի, որոյ մակերեւոյթին վերայ սփռուած կը թուի ոսկեայ եւ ադամանդի աւաղ: Ի տես այս գունակ հոյակապ տեսարանին, մարդոյ զգացումներն, միտքը եւ իմացականութիւնը՝ միանգամայն կը դգածին: Տպաւորութիւնը, զոր կը կրէ մարդ, յուզում մի է ՚ի խորոց սրտին, յուզում բարեպաշտական, անպատում խառնուրդ՝ զարմացման, հանդարտութեան եւ քաղցր մեղմադուութեան: Գոգցես այն բացական աշխարհները ճառագայթելով ՚ի մեզ, մեր մտածութեան հետ ներքին հաղորդակցութիւն մի կը հաստատեն:

Իմացականութիւնը եւս իւր զօրութիւններն կ'ընդարձակէ, կը հարցնէ ինքն իրեն թէ ինչպէս մարդ կարողացաւ աստ եւ անդ սփռեալ անբաւ աստեղաց քննութեամբ Տիեզերաց կազմութիւնը ուսանիլ: Ինչ եղանակաւ յաջողեցաւ այս խառնաշփոթութեան մէջ մեկնել, հաշուել աստեղաց հեռաւորութիւններն եւ բացատրել անոնց շարժումներն: Թողումք առ ժամ այս մոգիչ առաջադրութեանց լուծումն եւ ուրուագրեմք աստանօր Տիեզերաց պատկերն իւր ամբողջութեամբ:

Երբ առաջին անգամ ակնարկ մի ձգեմք երկնախամարին վերայ, այնպէս կը թուի, որ աստեղք բաւական հաւասարութեամբ ցրուած են երկնից երեսը: Սակայն դիտէ այն սպիտակագոյն, աղօտ եւ միգամած լոյսը, որ ամբողջ

հաստատութիւնը գօտիի նման կը շրջապատէ: Այն Միլիարդն է, կամ հասարակութեւ լեզուաւ, յարդգողն է, միտքը քանի մերձենայ այս երկնային ամպի եզերաց, աստեղք հետզհետէ աւելի կը կուտակին եւ աւելի որոշ կը տեսնուին: Այս կուտակութիւններն երբ հեռագիտակներով քննեմք, պիտի համոզուիմք, որ ծիր կաթին չէ այլ ինչ, բայց եթէ աստղային գօտի մի անհունապէս տարածեալ, եւ որոյ աստղերը ամենալուսաւորէն մինչեւ ամենաղօտը մէն մի արեգակունք են:

Ահա ասիկ անհուն խումբ մի, աշխարհաց հակա կուտակութիւն մի, որ համարէն Տիեզերքը գրկած կը թուի, որովհետեւ ճշմարիտ է թէ այս ցրուած աստեղաց մեծ մասը ծիր կաթինէն արտաքոյ կ'երեւին, սակայն նորա մասերն են Միլիոնաւոր արեգականց այս բազմութիւնը իւր մէջ բազմաթիւ որոշ խումբերու կը բաժնուի, իւրաքանչիւրն երկու կամ երեք արեգակներէ բաղկացեալ:

Այս խումբերուն իւրաքանչիւրը սրճափ ընդարձակութիւն կը գրաւէ, եւ քանի հազար անգամ աւելի ընդարձակ միջոց մի՝ ամենը մէկ տեղ: Անլուծանելի խնդիր մի է այս, զոր ամենէն զօրաւոր իմացականութիւնը ՚ի զուր կը ճգնի զգալի կերպով գաղափարել: Անբաւութիւն, որոյ վերայ շատ աստղագէտներ միայն թերի գաղափար մի տուած են:

Արեգակը ծիր կաթին մէկ աստղն է, որ դեռ եւս տեսանելի Տիեզերաց յօրինուածին առաջին ուրուագիրն է: Որովհետեւ եթէ աստղազարդ կամարին միւս ամեն մասերն եւս մտադրութեամբ զննեմք, պիտի տեսնեմք աստ եւ անդ ցրուեալ սպիտակագոյն բծեր, որք փոքրիկ ամպերու կը նմանին: Ասոնք ծիր կաթինի բեկորներն են, թէ եւ

անկէ դատուած, և շատ րոտշ ու շատ հեռի են Հեռագիտակները այս մասաւ խաղներէն, կամ իրենց աստղաբաշխական անուամբն ըսելով, այս ամպաւ մաճներէն հաղարաւորներ որոշած են: Սոքա չեն այլ ինչ, բայց եթէ կարի հոժ եւ կարի բազմութիւ աստեղաց կոտեր: Սոքա այլ և այլ ծիր կաթիններ են մերինէն արտաքոյ, որոց շատը այնչափ հեռի են, որ՝ ամենազօրաւոր գործիներն հաղիւ ուրիմն իբրեւ ջլփոթ լոյսեր կ'որոշեն:

Երեւակայելու է այժմ, թէ ի՞նչ պիտի ահագեցիկ հեռաւորութիւններ աշխարհներու այս տըշխպեղադասներն իրարմէ կը զատէ:

Անչափի՛ր անդմէշք, որոց խորութիւնը ամենակատարեալ հեռագիտակներով անորոշ կերպիւ հաղիւ կ'աճի: Անհմէն, անյատակ եւ մշտալոյս խումբեր, որովհետեւ միլիոնաւոր արեգակունք ամեն կողմ՝ լոյս կը տփռեն:

Վերջապէս պիտի տեսնեմք ուրիշ ամպամաճներ, որոնք աստեղաց կոտեր չեն, այլ մարմիններ կազմուած կազալին նիւթոց սփռեալ զանգուածներէ, որք կրկնային իրենց յատուկ լուսով մի: Արդէն վերջին դարուս մէջ այս ընդարձակ և անձեւ կոտերն համարեցին լուսաւոր կէտեր, թերեւս արեգակներ, որք նոր կը կազմուին. սոցա լուսոյն տեսական լուծումը կը հաստատէ մինչեւ ցայսօր այն մեծ աստեղաբաշխին, Հերշելին ենթագրութիւններն, որ գիտողութեան ոգւոյն հետ ունէր ամենաբարձր խնցողութեան ոգի մը:

Այսպէս ահա կը տեսնեմք Տիեզերքը այն գիտանոցէն, ուր զմեզ դրաւ բնութիւնը. բայց աւելի կատարեալ գաղափար մի ունենալու համար նորա կազմութեան և այս խումբերուն անհուն սյուղանութեան վերայ, պէտք է այն դաւառներէն, ուր տեսութիւնը

ու մտածութիւնը միանգամայն կը կորսուին, իջնել մեզի ամենամերձաւոր խումբին վերայ, այն է արեգակնային դրութեան, որոյ և մէկ մասն է մեր երկիրը:

Արեգակը այս տարրական խումբին կեդրոնն է:

Լուսոյ, տաքութեան և զօրութեան այս ընդունարանին բոլորովը տարբեր հեռաւորութեամբ եւ անհաւասար ջրճանով հարիւրէն աւելի երկրորդական աստղեր կը դառնան, յորոց մի քանիսը ունին իրենց հետ երկնային աւելի փոքրիկ մարմիններ աբիւսակալուած: Այս աստղերը ընդգիմահար մարմիններ ըլլալով՝ մեզ անտեսանելի պէտք է լինէին, եթէ Արեգակէն ընդունած լոյսերնին երկրին չ'անդրադարձէին. լուսոյ անդրադարձութեամբ է, որ մէք կը տեսնեմք զանոնք իբրեւ պարզ լուսաւոր կէտեր, ինչպէս միւս աստղերը: Մի և նոյն կերպով կ'երեւի երկրին միջոցի մէջէն բաւական մեծ հեռաւորութեամբ դէտողին:

ԱՐԵԳԱԿԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ (1) մաս եւ զող երկնային այս ամեն մարմինները միւս բազմութիւ աստեղաց մէջ կը ճանցուին իրենց հասարակ մէկ յատկութեամբ: Մինչդեռ ԱՍՏՂԱՅԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ կազմող արեգակներն մեզմէ անհուն հեռաւորութեամբ են, արեգակնային աշխարհը կազմող խումբը երկրին իրապէս կարի մերձ է, ուստի և մեզ զրացի կը համարուի:

(1) Արեգակնային աշխարհ կամ արեգակնային դրութիւն ըսելով պէտք է իմանալ մեր արեգակը և նորա շուրջը դարձող երկնային մարմիններն, ինչպէս են Մոլորակները, արբանեակները. ասուպ, կամ քիմաստաց կոչուածներն, օդաքարերը և գիսաւորք: որոց վերայ առանձին յօդուածով կը խօսինք:

Իսկ Աստղային աշխարհ ըսելով պէտք է իմանալ բոլոր հաստատուն աստղք, միգամաճք կամ ամպամաճք:

Այս կրկին հանգամանքներէն երկու պարզ և դիւրըմբռնելի հետեւութիւններ կ'ելլեն . առաջինը այն է, որ արեգակունք աստեղադարձ կամարին վերայ զգալի տեղափոխութիւնք չեն ընեն : Իրենց հեռավորութիւնը այնչափ անհուն է, որ միջոցին մէջ ճրջ մարտապէս անշարժ կը թուին մեզ, և այս է պատճառը, որ նախնիք անոնց հասարակական ասպեղով անունը տուին, թէ եւ այսօր մերժուած է այն, վասն զի սոցա վերքերական դրից մանրախոյզ և նուրբ ուսումը հաստատեց, որ այս արեգակները երկնից բացական աշխարհներուն մէջ իրապէս կը շարժին :

Երեւոյթական անշարժութիւնը, որ աստեղաց առանձինն մէկ յատկութիւնն է, միջոց մի եղած է աստղերը Համաստեղութեանց բաժնել, որովհետեւ աստեղք երկար դարերէ ի վեր երեւութական անշարժութեամբ իրենց վերքերական դիրքը անփոփոխ կը պահեն :

Արեգական շուրջը դարձող աստղերը այնպէս չեն : Սոցա երկրին մերձավորութեամբ կարելի եղած է միջոցին մէջ տեսնել տեղափոխութիւննին և ընթացքնին հաշուել : Որովհետեւ ասոնք իրենց յատուկ շարժմամբ առողադարձ կամարին վերայ կ'ընթանան և իրենց երեւութական ճանապարհներն այնչափ մեծ են, որչափ ինքեանց մօտ են երկրիս, այս պատճառաւ ի սկզբանէ անտի Մուրախ (գնայուն մարմինք) կոչուած են :

Այլ թէ մի և նոյնը չը պատահիր ընդարձակ դաշտի մը մէջ, հորիզոնի սահմաններուն քովի առարկայքը անշարժ կը կարծեմք, մինչդեռ մօտաւոր առարկաներուն տեղափոխութիւններն խիստ զգալի են : Ճշմարիտ է այս, որ մէք ուր ալ տեղափոխուիմք միշտ իրական շարժումներն երեւութականաց հետ սլի

տի շփոթեմք . բայց եթէ կ'ուզեմք ճշմարիտ գաղափար մի ունենալ աստեղաց ընթացած իսկական ճանապարհներուն վերայ, պէտք է որոշել իրական շարժումներն երեւութականներէն : Մոլորակաց երեւութական շարժմանց այս խառնակութիւնը, որ երկրի շարժումէն յառաջ կը գայ, այսօր երկրի իրական շարժման զօրեղ ապացոյցներէն մին է . բուն իսկ այս կէտին մէջ էր նախկին աստղագիտութեան մոլորութիւնը, որովհետեւ երկիրը անշարժ կը կարծէր և այս մոլորութիւնը կը տիրէր մինչեւ մօտ ատեններս, յորում իրական շարժումներն ճանշուեցան :

Եթէ արեգակնային աշխարհին մոլորակաց իւրաքանչիւրին մանրամասն նկարագրութեանց մասեմք, փոխ տեսնեմք այս երկնային մարմնոց խումբին վերայ շատ մը սյափոխութիւնք : Շարժմունք հօլովական, յեղմունք հասարակաց վառավարանի մը շուրջը, տեւողութիւն շարժմանց, հեռավորութիւնք, ձեւք և տարածութիւնք, քանակութիւն լուսոյ և տաքութեան, այս ամենը կը փոփոխին երբ մոլորակէ մը ուրիշ մոլորակի մը մէջ անցնիմք : Այլ սակայն այն է հրաշալիքը, որ այս ամեն բաղադրիմի երեւոյթները ենթակայ են մի և նոյն օրինաց :

Արեգակնային դրութեան ամեն աստեղաց հասարակ եղող յատկութիւն մի միշտ մարդկային երեւակայութիւնը կը յուղէ : Այն հակայ զանգուածները, այն գունտերը, որոց շատերը երկրէն շատ մեծ և շատ ծանր են, ասոնց հետ մէկ տեղ երկիրը, ոչ միայն միջոցին մէջ կախուած կեցած են, այլ եւ կը շարժին եթէրին մէջ ծայրագոյն արագութեամբ մի : Երեւակայեմք երկնից բացական անկեան մը մէջ լուսաւոր դունտ մի, որ հետ

զհետէ կը մերձենայ մեզ և կը ստուա-
րանայ. իւր անհուն շրջանակը, որ ա-
ւելի է քան զհարկւր հազար մղոն,
հոլովական այնպիսի արագ շարժման
մի մէջ է, որ իրեն մէն մի կէտը մանր-
երկրորդի մը մէջ երեք մղոնէն աւելի
կ'ընթանայ:

Փոքր միւս ևս, և ահաւասիկ գունտն
ինքնին մեր առջեւէն կ'անցնի հրան-
թի մը ռումբին արագութեան քսան
և չորս անգամէն աւելի սաստիկ արա-
գութեամբ. այսպէս պիտի տեսնեմք
Լուսնթագը, այսպէս եւ միւս մոլո-
րակները, որք այնչափ արագ կը
դառնան, որչափ մերձ են իրենց շարժ-
ման վառարանին: Սորա ամենը ան-
շուշտ տեսանելի Տիեզերաց առաւել
հեռաւորագոյն դաւառաց մէջ երթա-
լով մեզմէ ընդ միշտ անտես պիտի մնա-
յին, եթէ ասոնցմէ իւրաքանչիւրն
բռնուած չը լինէր իրենցմէ հազարա-
ւոր, միլիօնաւոր անգամ աւելի ծա-
ւալ և ծանրութիւն ունեցող գունտի
մը ձգողութեամբ, ինչպէս արեգակէն:

Աստղագիտութիւնը ոչ միայն ան-
հերքելի ապացոյցներով այս շարժմանց
իրականութիւնը կը ցուցնէ, ոչ միայն
իմացած է, որ այս շարժումներն առ-
նուագին հազարաւոր դարերէ ՚ի վեր կը
շարունակեն. այլ և գտած է, որ երկ-
նային մարմնոց հաւասարակշռութեան
պատճառը նոյն իսկ իրենց արագու-
թեան եւ արեգական ձգողական զօ-
րութեան մէջ է:

Եթէ ջանամք մեր մտաց մէջ պատ-
կերել եթերի մէջ ազատ կերպով շըր-
ջան ընող այսչափ զանգուածներն,
ոչչափ պիտի հիանամք, մանաւանդ
երբ մտածեմք, որ այս արագ շար-
ժումներն միայն մոլորակաց յատուկ
չեն. այլ նոյն իսկ Արեգակը իւր ամ-
բողջ դրութեամբ անծանօթ ծիրի մը
մէջ կը շարժի անտարակոյս ձգուելով

աւելի զօրաւոր արեգակէ մը, կամ
Արեգակներու խումբէ մը: Այն ամեն
աստղերն ալ, որք իրենց անբաւ հե-
ռաւորութեան պատճառաւ պարզ
տեսութեամբ մի անշարժ կը թուին,
կը շարժին զանազան ուղղութեամբ,
Այս շարժմանց մէջ, որք հազիւ զգալի
կ'ըլլան բազմամեայ մանրակրկիտ զնն-
նութեամբք, նախ՝ տեսնուեցաւ այլ և
այլ պատճառներէ յառաջ եկած երե-
ւոյթական ընթացք մի, այս պատճառ-
ներուն գլխաւորներն են, լուսոյ, երկ-
րի և նոյն իսկ արեգակնային աշխարհի
շարժումները. յետոյ իրական ընթացք
մի, որ յառաջ կը գայ աստեղաց մաս-
նաւոր շարժումներէն: Այս շարժում-
ներն այնպէս կը տեսնուին, որ վերջին
աստիճանի դանդաղութեամբ կը կա-
տարուին. բայց այս դանդաղութիւնը
առերեւոյթ է. իսկ իրականապէս այն-
չափ արագ են, որ մինչեւ անգամ դու-
ցա վերայ չեմք կարող դադարար մի
կազմել: Թէ որչափ դարեր, կամ
քանի՞ հազարաւոր դարեր պէտք են,
որ այս աստղային նուագնայական ճա-
նապարհորդութիւններն ամբողջապէս
կատարուին, ոչ որ չը գիտեր այս. այլ
միայն Հումպոլտի իօսքը կարող եմք
կրկնել թէ. « Այս շրջաններն, Տիեզե-
րոց մշտնջենական ճօճանակներն են և
Ահա՛ այսպէս, երկնային երեւութից
կուտակութեան մէջ ինչ տպաւորու-
թիւն որ կը գործէ մեր մտքին վերայ
անհուն տեսողութեան գաղափարը,
նոյնը կ'ընէ անհուն տարածութեան
գաղափարը: Եւ համառօտիւ ըսեմք,
այս է ահա՛, Աստղագիտութեան մեր
առջեւ պարզած փառաւոր եւ հիա-
նալի դաշտը:

Բնական և բնապատմական գի-
տութիւններն մեզ կ'ուսուցանեն բը-
նութիւնը իւր խորին գաղտնեաց մէջ,
կը յայտնեն մեզ մարմնոց մասնկոյն

յորինուածը, նոցա կազմակերպութեց
և փոփոխութեանց դերը. գործարա-
նաւոր և կենդանի, այն է տնկական և
կենդանական էութեանց, նոյն ինքն
մարդոյն զարգացումը: Բայց Աստու-
գիտութիւնը մեր առջեւ կը պարզէ
Տիեզերքը իւր համայն մեծ վայելու-
թեամբ, մեզ կ'ուսուցանէ նորա կազ-
մութիւնը եւ հոյակապ պատկերի մը
մէջ ամփոփելով նորա հազարաւոր
ազգի ազգի տարերքներն, հասու կ'ը-

նէ զմեզ այն օրինաց, որով աշխարհ-
ներն կը կառավարին:

Բարձր գիտութիւն, որոյ ծանօ-
թութիւններն իրաւ է, որ նիւթական
տեսութեամբ զմեզ կը փոքրկացնեն.
այլ սակայն միւս նոյն գիտութիւնն է,
որ իմացական եւ բարոյական մարդն
կը բարձրացնէ մինչեւ 'ի գիտութիւն
Տիեզերական ներդաշնակութեան եւ
մինչեւ 'ի նկատողութիւն անհունու-
թեան:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՏՈՒԾՈՅ Ի ԲՆՈՒԹԵՆԷ

ԱՅՈ՛, Որ էն երկրպագեալ՝ Աստուած անտես մահացուաց.
Սակայն համայն աներեւոյթ 'ի ցոյց ահեղ իւր փառաց
Զինչ անբարբառ ինձ ընդ առաջ վըկայք 'ի մի համախումբ.
Զայն տուք ալէ՛, երկին ու երկիր, դու ովկիանդ ալէ՛ծուփ,
Եւ դուք անտեղք ո՞ր ձեռն յեթերս կախեաց զաստերսդ պայծառ.
Ո՞ զօսկեհիւսդ պարզեաց չըղարչ 'ի բեղ՝ գիշերդ լուսավառ:
Երկինք, ո՞վ խորք մեծութեան, ո՞վ վըսեմութիւն անալոման,
Ի բեղ դրօշմեալ գերագունին յաւէրժ կընիք էութեան,
Այնմ՝ որ ըղոյս էարկ 'ի սփիւռս անհունութեան մշտակոյ,
Զերդ ըզփոշի ջերմ աւաղին որ ընդ ոտիւք ցանեալ կայ:
Եւ դու ո՞վ Զահդ կարապետեալ յարշալուսոյն վարդապոյն,
Զքնաղագեղ արփիդ լուսոյ, յաւէտաղուարձի գերդ գարուն,
Ո՞յր հրամանաց լեալ ակնածու՝ յալուց խորոց ովկիանուն
Ծագես 'ի վեր սփռել 'ի մեզ ըզճառապայթսդ բեղուն.
Ընդ այգս այգուն բեղ ըսպասեմ, դառնան անդրէն ճոխաճեմ.
Թէ էս իցեմ որ ըջըջան քում ընթացիցդ գըճեմ:

Եւ դու անսաստ մրկածուփդ ծով, ջր կոհակացդ մոլուցք
Յար 'ի ճըգունն կաննել գերկիւր յորձանապտոյտ անդունդ ջուրց,
Ո՞ ըզսահմանը քո չափեաց հողոյս 'ի ծոց արգաւանդ.
Ընդ վնայր ճգնիս դու խուտակել ըզլթայիցդ պարաւանդ:

Թափ ընդ ցամաք հրոսեալ խուժեն վէտ վէտ ալիքդ ամհհի ,
Այլ բեկանին ահագնագոյ ընդ ժայռ եւ խութ անարի ,
Հոր ըզլորիժուցդ ըզպատուհամ՝ օյց ճօխութեանց 'ի խնդիր
Թափառ զալեօքըդ չարանենդ զոգիս զընեն 'ի կըշիռ :
Աւաղ եւ յո՞ պանան ողորմ նոցին աղերսք մաղթանաց ,
Աչք անդ յերկինքս վերականն , պատասպարան թշուառաց :
Անշունչ բնութիւնն որ բարբառին 'ի մեծ տագնապ վըտանգին ,
Զծղիսն 'ի վեր տայ ամբառնալ , առ ապաւէ՛նըն վերին .
Նուէր ուխտից , զոր սիրտ 'ի հոյն մոլեալ անբաւ՝ փոյթ ձօնէ
Ա՛ռ էնն Աստուած ամենագութ , ցայնժամ անյո՛ւն 'ի նմանէ :

Մշտաբարբառս այս Տիեզերք առ նոյն կոչէ զիս Աստուած ,
Նորին երկիր ըսքանչեւեաց հռչակէ զփառս մեծապանծ .
« Ո՞ ալ իցէ որ զիս պճնեացն , բարբառի նա ձայնարձակ ,
« Ո՞ ալ իցէ որ քան եթէ զոր ինձ հիմունքս էարկ .
« Առանց նորայն ակնարկութեան լընուլ զկարիսդ չեմ առակ ,
« Ինեւ առ քեզ յորդեալ զեղուն պարգեւք նորին անքանակ .
« Թէ զիւր բացցէ զառատ ըզձեռսն՝ ծաղկունք երկնից թօթափին ,
« Եւ պճնազարդ 'ի շնորհ անոյ՜ ծաղը արձակեմ խնդագին ,
« Նոյն ինքն 'ի պսակ անյագ մշակին անբաւ երկանց քրտնոռոգ ,
« Ի կոյս ափանց Եգիպտական , յարգանդ անբեր եւ արուգ ,
« Հրաման ուխդից կարգայ նիւեայ՝ զեղեալ արտաքս յիւր ափանց ,
« Ընդ հրոս ալեացն՝ 'ի դաշտավայրո սիռել զիմ տուրս մեծադանձ :
« Ի փոքունս իսկ մարթէ նորա 'ի ծանօթումըն քեզ գալ .
« Ա՛ռ 'ի քրնին ըղծառն եւ եթ՝ բուսեալ 'ի ծոցն իմ ծաւալ .
« Այն ինչ հիւթիցըն խոնաւուտ յարմատս հեղեալ ջինջ նեկտար՝
« Ըզնոյն դալար ըմպեն ուղէչք առ 'ի բընոյն յոգնավառ .
« Եւ ոստք եւ ճիւղք աճումնաձիգ մատուրակին նոյնդունակ՝
« Մառաւահիւժ իսկտ տերեւոց զանմահութեանն օշարակ :
« Մի՛ ընդ նըշոյս պաղոց իւրոց 'ի զարմայումն ըմբռնեալ՝
« Խոտեր ըզտունկըս զայսոսիկ նուազունս 'ի գեղ եւ 'ի փայլ ,
« Խուժան երկչոտ եւ ստուերանիստ , ամբո՛խ գըձօձ եւ տկար .
« Թէ գիտիցես 'ի վեր հանել զո՞ժ ըզնոցին կենարար՝
« Զաւուրս կենացդ յերկարեսցեն 'ի ձիգ ամաց 'ի չըջան .
« Եւ ընդ սուղ կեանքս նոցին մի՛ ցաւագնեսցիս ընդունայն .
« Բոյսք ամենայնք ընդ բողբոջէն ունին յինքեանս 'ի պահեստ՝
« Ըզհետագայ նոր սերնդոց զմատաղատունկ զարմն յաւէտ .
« Յորոց մէն մի գտանէ զանշուշտ առհաւատչեայն իւր տոհմից ,
« Ի խոնաւուտ մայրագորով յարգանդ ծոցոյս բարեւից » :

Այսպէս երկիրս արձակէ ձայն , եւ հիասքանչ 'ի լուր նորին ,
Ի նշմարէն իմ զայս հանգոյց՝ զառ 'ի միտացս անքննին ,
Զանչափ անչափ էից հուլից ըզպարաւանդ միութեան ,
Ըզբովանդակ գոյից վարումն յաւէտ 'ի նոյն 'ի վախճան ,

Եւ զհամառոտն զաշխարհութիւնն ընդ օրինօք բնութեան,
Ամենութեք զհամահաւաք տեսանեմ զաջն Աստուածեան,
Եւ մեծապէս ըրբանչանամ ընդ խորհրդոյս միութիւն,
Ոչինչ ընդհատ նոյ իմաստութիւնն եւ ընդ յստակ պարզութիւն :

ԼՈՒԻ ՌԱՍԻՆ

Ա.-Է. Կարապետեան
Կ. Պօլէյի
Սշա. Ժառ. Վարժարանի:

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԻԻՑՈՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ. տես թիւ 7.)

Ան վարկերն, երբ Պիւֆոն իւր աշխատութիւնը կ'ուզէր վերջացնել, համբէն Եւրոպայս մեծ գիտողն, բնութեան այս եռանդուն մատենագիրն համար իւր բարձր զորմացումն կը յայտնէր : Նորա յաղթութեան բան մը չէր պակսէր :

1771 թ. երբ Պիւֆոն 'ի Մոնդպար կը գնակէր, Անժրօլլէրի կոմսը 'ի մուտս Միւզէոմի նորա համար արձան մը կանգնեց այսու արձանագրութեամբ . « Սա բովանդակ բնութիւնն յինքն կ'ամփոփէ » . (Naturam amplectitur omnem) :

Լուի Ժեշ իւր Թագաւորութիւնն պանծացընող այս մեծ մարդոյն իւր բարձր յարգանաց առ հաւատչեան յայտնելու նպատակաւ, Պիւֆոնի երկիրը կոմսութեան բարձրացուց, այս պատիւը Պիւֆոնի առանձնաշնորհութիւններ կը տար, բայց նա բնաւ յօգուտ իւր չը գործածէր :

Ֆրանսական Ահագէմիան 1753էն 'ի վեր պարտք կը համարէր Պիւֆոնը իւր ծայն հրաւիրել, ուստի Սենի արքեպիսկոպոսը մեռնելուն պէս համահաճ հաւանութեամբ անդամ անուանեցին զայն : Պիւֆոն նոյն տարւոյն Օգոստոս 25 թ. այս հռչակարար ժողովոյն մէջ բազմելու գալով բազմութիւն ունկնդրաց ներկայութեան իւր ոճոյ վերայ գրած ճառն արտասանեց, որ Ֆրանսիոյ դպրութեան ամենագեղեցիկ նախատիպներէն մին է :

Պիւֆոն ատենարան էր, իւր առնի և քաղցրահնչուն ձայնը, զգեցելի գեմքը, վայելուչ կերպարանքը, ասացուածոց աղնութիւնը անդիմադրելի հրապոյր մը կը տային իւր խօսքերուն և ունկնդրոց մոտոյ մէջ յաղումն ու զորմացումն կը զարթոյնայնէին :

Պ. Գոնտամինի (1) Ֆրանսական Ահագէմիան ընդունուելուն առթիւ խօսած ճառին՝ Պիւֆոնի տուաւ պերճախօս պատարիսներ ամեն ուրեք կը յիշուի : Մէք ևս պերճախօսութեան այն փառաւոր հատուածը յառաջ պիտի բերեմք :

« Դուք երկու կիսագունդներն ընթացաք, ընդ ծով և ընդ ցամաք յաճեցաք, այն հրապոյրքք լեռնոց ամպածորք գագաթներն բարձրացաք, ուր յախտնական սառնոցք, ստորերկրայ հուրք եւ միջօրեայ տապ հաւասարապէս կը տիրեն : Դուք անձնաւոր եղաք այն փրկարգէղ սահանաց դահաւիճ գարաւանդներուն, որոց առկախեալ ջուրերը գոգցես ամպերէն 'ի վեր կը հոսին քանթէ երկրի վրայէն զիլ 'ի գիւ կը հոլովն : Դուք այն ընդարձակ անապատները խորամխցաք ուր հազիւ ուրեմն մարդոյ նետքեր կը նշմարուին, ուր ամենախորին լուսութեան ընդելացած բնութիւնն զահի հարաւ տեսնելով զձեզ զառապին, որ ղինքն կը հարցաքննէ : Վերջապէս 'ի մի բան դուք միմայն փառաց համար՝ ոսկւոյ ծարաւով տքնողներէն աւելի ճգնեցաք, Ահա այսպէս կը ճանաչէ զձեզ Եւրոպա և այսպէս պիտի ճանաչէ ապագայ սերունդը :

Պիւֆոն Ահագէմիայի մէջ ուրիշ ճառեր ևս արտասանած է : Շարունակութեան ասպէս Պ. Վադը-

(1) Շարլը-Մարի Կլէմ Գոնտամին, 1701 թ. փարիզի Ռէ ժնա : Սա դիմադրաբուն ապարդիւն գաղութելով ուսանողն էր անձը . լուսաւոր ճանապարհորդութիւնները Եւրոպայի, 1736 թ. Գոթէնի եւ Պոլի հետ ելելով Յէն Կոնգրես համար փեռա դիտեցաւ, և 1774 թ. վարժանէցաւ : Բարձր մակիւս գիտնական գործեր լուսած է :

հանդիպինք երկրի մասնակց մէջ, ամանակէ մը 'ի վեր ընտելեան նկարչի փառաց կը նախանձէր : Ճշմարտը խոստովանելով փոքր ինչ իրաւունք աւ ունէր : Վասն զի Պիւֆոն Զալլէի հեղինակին բրա-ծոյ իրաց վրայ տուած բացատրութիւնները ծաղ-րած էր : Այս հակառակութիւնը երկար չը տե-ւեց : Պիւֆոն վիհանձնութեամբ յետս կոչեց իւր քննադատութիւնը և Վոլդէնի տկար առարկու-թեանց քաղցրութեամբ պատասխանեց : Բնական պարմութիւն մը զրկելով նմա 'ի Ֆէրնէյ : Վոլդէն պատասխանեց նմա Արքիմէդէս Բ. հասցէով : Պիւ-ֆոն փութաց իւր շնորհակալութիւնն մատուցանելու յայտնելով թէ՝ երբեք ոչ որ չի պիտի կարող լինի Վոլդէն Բ. կոչուիլ : Այս հանձարեղ վարման, քէն գոհ եղաւ մեծ դրագէտը : Վասն զի Պիւֆոնի նամակն գոցելով ըսաւ . « Քաջ գիտէի, որ խնդի-նէրու պատճառաւ Պ. Պիւֆոնի հետ խռոված չի պիտի մնա » :

Եթէ Պիւֆոն նախնադրոյն ունեցաւ . 'ի փո-խարեն բաղձութիւն դարձանքներ եւս ունեցաւ : Եւրոպիոյ բոլոր իշխանները կը փափաղէին զայն ճանաչել և իրեն հետ թղթակցել :

1768 ին և 1770 ին Արքայական Պարտիզին մէջ Տանիմարայի և Շուէտի թագաւորաց այցե-լութիւններն ընդունեց : 1777 ին Ապրիլ ամսոյն մէջ Աւստրիայ Յոփսէի Բ. կայսրը , որ Ֆրանսի-թէն կոմսի անուամբ Վերսայլ եկած էր , Պիւֆոնը տեսնելու համար Մոնդպարի գնաց : 1784 ին Բրու-սիոյ Հանրի իշխանը Մոնդպարի շնորհալից առանձ-նարանին այցելեց : որ բնական պատմութեան որ-բանը կը կոչուէր :

Ուստիոյ մեծն կատարինա կայսրուհին , իւրա-քանչիւր տարի Պիւֆոնի ծննդեան տարեդարձին օ-

րը , կրթի (1) պարոնի միջոցաւ ինքնագիր նամակի մը հետ մուշտակներ կ'ընծայէր : Նա իւր կայսրու-թեան ոսկեայ շքադրամոց բովանդակութիւնն իսկ զրկեց նմա , որ շուրջ 40000 լիւրա կ'արժէր :

Պիւֆոն սովորաբար 'ի Մոնդպար բնակած ժա-մանակ և մանաւանդ իւր կենաց վերջին տարիներ-րուն մէջ պատուաւոր կերպով կը թղթակցէր իշ-խանաց և գիտնոց հետ : Իրեն կ'օժանդակէր իւր քոյրը , տիկին Նատող , որ հանձարեղ կին մ'էր և միշտ պատրաստ էր իւր պերճ ու դիրքիմաց գըր-շաւ իրեն օտարներու : Սա կը պատասխանէր Պիւ-ֆոնի թղթակցող կանանց բոլոր նամակաց , երբեմն սա կը գրէր նաև կատարինա կայսրուհւոյն . « Ա՛ռ քուրիկ , կ'ըսէր Պիւֆոն , այս քեզ կը վերաբերի , դուք աւելի լաւ կը հասկնաք զիրեար » :

Պիւֆոն իւր այս յաղթութեանց մէջ , որ այն-չափ մեծ ձայն ունեցան Եւրոպիոյ մէջ , կարողացաւ ընտանեկան քաղցր և անապակ ուրախութիւններ վայելել , իւր հայրը կը պանծար այսպիսի զաւակ մը ունենալուն համար : Նա , իւր որդւոյն փառաց առջեւ , իւր 89 ամեայ հասակին մէջ վիսնանեցաւ :

Իւր որդին՝ Պիւֆոնի կոմսն եւս կը ծանաչէր այս փառաց յարգը . նա 'ի նշան իւր որդիական

հետեացաւ : Ի Գլմար և 'ի Ժնէվ իսկ մը անշէլէն յետոյ , 'ի Յելէնէյ հասարակութեան : և անդ իւր վերջին 20 քաղիներն հոլանդ Բադի Բադի վաշտակէր շէն-պարտած : Վոլդէն 1778 ին 'ի Փարիզ վերադարձաւ , ուր արքայոյ խաբի պաթիւ գրաւ և երէտ անշէն յետոյ վիճակեցաւ (1778 Մայիս 30) : Այս նշանաւոր հարգը լաւ լինա-նէր ունեցաւ , որոյ հետ ասանց յարգանաց ին վերուէր և թէ՛ ասանց ասանց ասանց յարգանքը իսկ էր : Մանաւանդ ծ. Ժ. Ռոսսիի նկատմամբ , որոյ անհաշու լինալի ին ցո-ղելէր ինչեւ : Վոլդէն գրեթէ գրականութեան ողն քնա-լին մէջ յաջողեցաւ . իւր Հենրիատը Յրանիոյ ժաման-գած իսկ Դիւյաղնիան բանասերչութիւնն է . իւր ու-բերգութեանց մը անին , ինչպէս էն Ջայիլ , Մերոդի , Օրիւստ , Մուհամմա , համբաւ Բէ Ռասիլի ուրբե-գութեան խաղաղութեան ին հասին : Շարլ Ժոնի և մե-ծին Պիւրոսի վայ գրած պարմութիւնները , Լուի Ժոնի դարը , և այլն . ուստիագրագրած և պերճաբան մարմնա-գրաց խորգը ին ասանց ինչեւ : Վերջապէս 'ի Բոնի իւր նրբին , խաղաղութեան և երգիծական բանասերչութեան ներք անդադալան էն : Վոլդէն գրեթէ բովանդակութեան նը 70 ուրախաւ հարգներէն ին բաշխեաց , բայց այս ըն-դարձալ հասարակոյն մէջ բոլորն ալ անապակ էն : իւր գործոց լաւին մէջ ինչպէս ու բարոյականութեան անարժա-նապէս նախադրած էն և այս գործոց մէջ լը քննադ-այն քաղաքէն ու ճաշից , որ հելլինի գլուխ գործոց մէջ ին խաղին :

(1) Յելէնէյ - Մեկիոյ : պարոն Պիւֆոն Ռոսսիոյ քե-րութեան խորհրդարան և Վաշտակի խորգին մեծ խաղա-րը : 1725 ին Ժնևա և 1807 ին վիճակեցաւ : Երկար ժամանակ Փարիզ բնակեցաւ և նայն ժամանակի ամենալա-նաւոր գրագիտաց հետ բաշխեաց :

անի գործախալի մը ան անաւ ալիապիլ : Բայց 1716 ին Լուի Ժոնի յաւաքիլին քեմ ուղղաթիւ երգիծականութեան մը հելլինի խորգութեան քաղի մը 'ի Պապիլ բանասերչութե-նէա : ուր իւր Հելլինիք Ժոնգրէն : Վոլդէն 1718 ին իւր ասանց ուրբերգութիւնն , Օլեպի , Ներխաղաղէ պատաւ , որ լաւալանց յաջողութեան մը ունեցաւ , յորմէ հետէ իւր անց գլխովին գրականութեան նախընթաց բաշխիլն գործէր հը-րապարտից : որ իւր համբան հալալիցին և Երբ Բարեւ-մէրը իւր իմաստասիրական գրեւներն դադարապէս (1754) : Վոլդէն 'ի Սերէն : Շարլէլէրի մարգիլին ան խաղաղեաց և անդ անի մը քաղի անցաւ , որ իւր վնաց ամենապարզ քաղիներն էան : իւր Ալադէիս միւնիլ (1746) բաշխիլն երգիծականութեանց ասիլն պատաւ : որ այնպէ յարաղաղին Վոլդէն : որ վերջապէս ուրեւ Բրոսիոյ Լա-գաւորին հրաւերն ընդունիլ , որ երկար ժամանակէ 'ի վեր իւր քալ ին ինչեւ : Վոլդէն հասնելուն ան (1750) անին քեմալ ձերհալները շրջապարտեաց : Բայց իւր նա-խալոյս և խաղիլն բնադրութեանց արգիլն էան իւր եր-ջանութեան : Նա և ասանց Մոնդպարի իսկ և Պիւֆոնի հետ գիտեցաւ , որ նայնպէ Պիւֆոնի արտակարգ ին գրականէն , ուր նայն իսկ լաւագործին հետ և 1755 ին Բրոսիոյն

սիրոյն Մոնդպարի պարտիզին մէջ առ ռոտ բարձր
աշտարակին կարճ կոթող մը կանգնեց այսու պարզ
և աւելի կարճ արձանագրութեամբ . խոնարհ կո-
թոց առ բարձր աշտարակի , կանգնեաց որդին
Պիւֆոն առ իւր հայրն . 1785 (Excelsae turri,
humilis columna, parentisno filius Buffon, 1785):

Պիւֆոն փառաց հայթայթած բովանդակ հա-
ճոյից մէջ ծերութեան ժամանեց : Կարողացաւ տա-
կաւին ընդ երկար պահպանել իւր աշխատելու զօ-
րութիւնը և մտաց ազատութիւնը . բայց վերջա-
պէս մարդկային տկարութիւնը յաղթեց և հիւան-
դութիւններն այս մեծ էակին վնայ յարձակեցան :
Պիւֆոն 1788 ին դժնդակ հիւանդութենէ մը բռ-
նուեցաւ , որ քիչ ժամանակէն յաղթեց նմա Ապրի-
լի առաջին օրերուն մէջ գեռ կը ջրմագայեր երկու
ծառայից օժանդակութեամբ , 12 ին ցաւը սաստ-
կացաւ և անտանելի դարձաւ : Բորդալ առաջարկեց
գործողութիւն կատարել . « Պատասխանէ , լսաւ
Պիւֆոն , պիտի աւողջայնես պիտի : Եւ երբ Բոր-
դալ լռութիւն կը պահէր . « 81 տարեկան եմ ,
լսաւ ազնիւ ծերունին , աւելի լաւ է մեռնիլ :
Ապրիլ 14 ին թագաւորը պատգամաւոր մը զրկեց
նորա սրդիսութիւնն հարցնելու համար : Պիւֆոն
աւոր համար չափազանց զգածուեցաւ : 15 ի երե-
կոյին տկարութիւնն յետին ծայր սաստկացաւ և և
հիւանդն ինքնին կրօնական օգնութիւններ պահան-
ջեց : Տիկին Նեգէր (1) նորա անկողնոյն մտարը նրա
տած էր : Այս վայրկենին կը գրէ նոյն տիկնին , հի-
ւանդն կարծելով թէ խոտովանահայրն ներկայ է ,
այն խօսքերն արտասանեց . « Սիրելեալդ իմ ինեաս ,
ոքաւասուն տարիէն աւելի է , որ դուք զիս կը ճա-
ռնալէք : Գուք զիսէք թէ ինչ վարմաւբ ունեցած
ոքեմ մշտ , կարողացած ժամանակս բարիք կ'ընէի ,
ոքանձ գորովելու բուն մը շունիմ : և կը յայտնեմ
ոթէ այն կրօնին մէջ կը մեռնիմ , որոյ մէջ ծնած
ոքեմ և կը խոտովանիմ հրապարակաւ թէ' կը հա-
ռատամ Յիսուս Քրիստոսի : որ յերկնից յերկիր
ոխոնարհեցաւ մարդկային փրկութեան համար .
ոկաղաւթմ զնա , որ հաճի իւր աշխարհիս ուղ-
ոգիւ և զիս պաշտպանել , կը յայտնեմ հրապարա-
ոկաւ թէ կը հաւատամ 'ի Նաո :

Պիւֆոն ջերմեանդն սիրով ընդունեց վերջին
խորհուրդներն և 1788 Ապրիլ 15 էն 16 լուսնալու
գիշերը՝ առաւօտեան մէկ ժամ մնացած իւր հոգին
աւանդեց :

Իւր գիտիլ խնամով զմեռելով 18 ին Սեն-Մէ-
տար , իւր ժողովդատական Եկեղեցին տարուե-
ցաւ : Արդէն դեռ չը լուսնացած սրտարեկ հանդի-
սականաց բաղմութենէն փողոցներն անանդանելի ե-
ղած էին : Ակադէմիայի երեսփոխաններէ , գրա-

գետներէ , արհեստագէտներէ , պաշտօնեայնիւրէ և
պատգամաւորներէ կաղմուած շրագիր ընկերու-
թիւն մը կուտակուած խուռն բաղմութեան մէջն
Ֆրանսիոյ կրօնաւոր հանձարեղ մարդոյն մահկա-
նացու գիտկին կ'ընկերանար :

Ապրիլ 20 ին իւր գիտկն 'ի Մոնդպար փոխա-
գրուեցաւ և մեծ շքով իւր հաղատրական մատ-
ռան չիփին մէջ գրուեցաւ , ուր կը հանգչի մին-
ջեւ ցայսօր :

Պիւֆոն միմիայն մէկ նպատակի մը յարած՝ մարդ-
կայն ուսումնէն աւելի ճշմարտութեան ուսման ըզ-
բաղեցաւ : Նա ճշմարտութեան իզճնն ու բնու-
թեան սէրը միշտ նախադասութիւ կը համարէր իշխե-
լու , 'ի պատիւ և 'ի փառս բարձրանալու տենէն :
Գիտութեանց համար եղած այս անկեղծ անշահա-
գիտութիւնն է , որ բարձր իմացականութիւններ
յառաջ կը բերէ և մեծ գիւտերու աղբիւր կը լին-
նի : Այն , որ ամեն բանէ յառաջ փառք կը փնտ-
ռէ , չէ կարող ամենէին ճշմարտութեան անաղօտ
լուսոյն հասնիլ : միշտեռ նա , որ ամեն բանէ յա-
ռաջ ճշմարտութեան համար կ'աշխատի , բնականա-
բար պատուոյ և փառաց կը տիրանայ :

Պիւֆոն քրանիկ չէր , հաղիւ ուրեմն յարգունիս
կերեւէր . բնաւ չաղբորովութեան չէր զիջանէր ,
և այնպիսի ժամանակի մը մէջ , յորում գրադեաք
իրենց անձը այնչափ կը ստորնացնէին , նա Տիւրատի
գութիւն տուած պատասխանին մէջ հետեւեալ աղ-
նիւ խօսքերն արտասանեց , զոր Ֆրանսիոյ Ակա-
դէմիան ծափահարեց . « Միթէ կարծեաց կայորու-
ոթիւնը բաւականաչափ ընդարձակ չէ' , որպէս զի
ոք անձն իւր անհատ կարողանայ նորա մէջ հանգլուտ
ո բնակիլ ո :

Պիւֆոն որչափ որ մեծ էր նոյնչափ եւս պարզ
էր : Նա յաճախակի իւր ձեռագիրներն բարեկա-
մացը կը յանձնէր և նոցա արդարացի քննադատու-
թեանց իրաւունքը կը տար , եթէ սխալներ ունե-
նար , ուղղել կը փութար , և ահա այսպէս համես-
տութեամբ և պարզմտութեամբ իւր գրութիւն-
ներն կատարելագործեց և այսու ցոյց տուաւ թէ
ճշմարտութեան զօրութիւնը որչափ ազդեցութիւն
կ'ընէր իւր վերայ , Իւր պարզութիւնն նոյն իսկ
խօսակցութեանց մէջ կը յայտնուէր : Օր մը Գոն-
զագի իշխանը նորա հանձարոյն վերայ լի զարմաց-
մամբ հարցուց թէ' ինչպէս կարողացաւ այսպիսի
փառաց տիրանալ , անկեղծութեամբ պատաս-
խանեց . « Շարունակ քառասուն տարի գրասեղա-
նիս առջեւ բաղմելով ո :

Պիւֆոն 'ի Մոնդպար ամենուն սիրելի և պատ-
կառելի էր , մարդասեր և բարեբար : Բնաւ ծա-
ռայելու առիթ մը ձեռքէ չէր փախցնէր , նա իւր
հայրենակից Տոլանտներ իւր գծուած վիճակն
բարձրացնելով՝ Արքայական Պարտիզն գումատու
կարգեց և յետ ժամանակաց իրեն զօրակից ըրաւ :

Պիւֆոն իւր առանձնակի կենաց մէջ մեծ կա-
նոնաւորութիւն կը պահէր : Նա գործունեայ էր և
ժուժկալ , ինչպէս վայելէ այն ամեն մարդկանց , որք

(1) Տիկին Նեգէր , նախնի և արդի բոլոր լեզուանէն
գալ գիտէր և իւր գիտելութեան ամեն առաջնութիւնն
նա մանասանի անպատելի բարեգործութիւնն էր :
Սա ինչն է Նեգէրի աշխարհային հիմնադրելը :

կամին մեծ գործեր 'ի գլուխ հանել : Առաւօտեան ժամը հինգին իւր անկողինէն ելած կը լինէր արդէն, իւր սենեկի սպասաւոր Յովսէփին հրահանգ տուած էր, որ երբ ելնելու ընդդիմանայ, զինքն անկողինէն դուրս ձգէ : Ուստի կ'ըսէր Պիւ.Ֆոն. « Բնական պատմութեան ամենագեղեցիկ էջերը Յովսէփիկի կը պարտիմ » :

Պիւ.Ֆոն առաւօտեան ամբողջ ժամերը աշխատութեան յատկացուցած էր. կէս օրին իւր միակ ծառը կ'ընէր, որ յաճախակի կերկարեր իւր բազմաթիւ այցելուաց ընդունելութեամբ : Հերոլդ տը Սէշէլ (1) զայն յանիրաւի կը յանդիմանէ թէ՛ ճաշին շատ ժամանակ յատկացուցած է :

Պիւ.Ֆոն իւր ընտանեացը համար ամեն գովեստէ վեր բարի և քաղցր էր :

Նա 1752 ին Մարի-Ֆրանսուազ տը Սէն-Պէլէնի հետ ամուսնացաւ. և երկու որդի ունեցաւ. Մարի-Հանրիէշ Լէկլերկ տը Պիւ.Ֆոն, որ որրանին մէջ մեռաւ, և Գէորգ-Լուի-Մարի Լէկլերկ տը Պիւ.Ֆոն, որ հեծելազորուն զնշապետ եղաւ եւ Մոնդպարի կարավառիչ : Սա 1793 Յուլի 10 ին զլեատութեան բեմին վերայ մեռաւ, այս խօսքերն արտասանելով. « Քաղաքացիք, ես զիս Պիւ.Ֆոն կ'անուանեմ » :

Սա բնաւ որդի չունեցաւ, թէև երկիցս ամուսնացաւ. երկրորդ ամուսնութեամբ Եղիսաբեթ-Ժորժէշ Տուպանտոնի հետ միացաւ, որ մեծ արժանաւորութեան տէր կին մ'էր և որ յեղափոխութեան փոթորիկներն անցնելէն յետոյ, թէ և ոչ առանց փնտսու, 1852 Մայիս 17 ին Մոնդպարի քղեկին մէջ վախճանեցաւ :

Պիւ.Ֆոնի կոմուէհայն հետ հաշակաւոր Պիւ.Ֆոնի ուղղակի յաջորդութիւնն եւս վերջացաւ :

Մեք Ֆրանսիոյ արտագրած ամենամեծ բնապատմութիւն և ամենամեծ գրագիտաց միայն կեանքը հարեւանցիւ ծրագրեցինք : Աւելորդ կը համարիմք իւր գործոց վերայ դատաստան մ'ընել. յաջորդ սերունդը ընդ երկար դատած է զանոնք : Պիւ.Ֆոնի մահուանէն քանի մը օր յետոյ Գոմտորսէզի (2) արտասանած հետագայ աշխիւ խօսքերը մեր ըսածը կը հաստատեն :

(1) Հէրոլդ տը Սէշէլ (Մարի-Ֆոն) : Ընդհանուր Իրաւաբան : 1760 ին 'ի Փարիզ ծնաւ, Նախադէպ դրոշմաւորն էր : Եւ յեղափոխականաց մեղացաւ : 1793 ին անհամարձեւութիւնն իմբագրեց և 1794 ին 'ի Ֆահ դապաւորարանէն : Վարդապետի մը աղաքաբանարան զնորհաժ. ինչէլու ամբաստանութեամբ :

(2) Մարի-Ֆոն-Անդրաս-Նիշոլու Եպիֆան : Մարգիշ տը Գոմտորսէշ : 1745 ին ծնաւ. 'ի Տապաշ Տիոց Երկրաքաղի անուն պաշտաւ : Յելափոխական մտքեցած ժամանակնէն իւր նոր Գաղափարներ արարածը գրութեամբ կ'աւտարէր : 1791 ին Օւնիարտիան ժողովոյ և ապա Աւգստին ժողովոյ (convention) անդամ անդամեցաւ. փրկու-

« Երբ այսպիսի մարդիկ կ'անհետանան երկրէս, » ցաւերով աւելցած հիացման առաջին պայծառութեանց և շնչասպառ նախանձու վերջին ապագակներուն՝ իսկոյն ահարկու լուութիւն մը կը յաջորդէ, որ ժամանակ յաջորդ սերունդը կը պատրաստուի յամրաբար զայն դատել, մտադիւր ո'կը կարգայ զայն քննելու նպատակաւ, զոր նա ո'խորդ սերունդը կարգացած էր կամ զարմանալու, կամ քննադատելու և կամ միմիայն նորա ո'վերայ խօսելու սին հաճոյից համար : Խորին խորհրդածութեամբ յղացուած կարծիքներ և աւելի ազատ պատճառաբանութիւններ կը տարածուին տակաւ առ տակաւ, կը շարժուին, կ'ուղեղուին և 'ի վերջէ գոգցեա միաշունչ ձայն մը կը բարձրանայ և վճիռ մը կ'արձակէ, զոր ապագայ ո'գարելն հաղիւ ուրեմն կրնան եղծանել » :

Թարգ.— 'ի Գաղղիէիէն
Մ. Ս. Յակոբէան :

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն, տես թիւ 7.)

Խարսու բերդին Ռուսաց ձեռք անցնիլն :

Վերը գրուածին համեմատ դիւրութեամբ թշնամուցն ձեռք մատնուած կայսերական բերդերուն նման, Խարսու բերդն ալ՝ անձնատուր լինելով բնակչաց կողմէն յանձնուեցաւ : Այս բերդերուն այսպիսի եղանակաւ գրաւումը որքան որ Աստուածային անիմանալի կամեցողութենէ յառաջ եկած գաղտնի գործ միէ, սակայն մեր հաւատարիմ լսելեաց հասած՝ և այս երեւոյթը իմաստուն և գիտնական մարդիկ երաշխաւորած են թէ՛ ներքստպէս

սխալ հէտ Լուի Ժ2-ի մահուան քուէ պահաւ : Իսկապէս խոսք քաղով ժամանակ մը ժաշտուեցաւ : Բայց գրութեւնով Բաղարկուեցաւ, որ 1794 ին ինքիւն ինչու իւր գլխաւոր գործերն են : Հանդէս ցերեզնուութեան, դրուատիւր ակադեմիականաց եւ ծրագիր յառաջագիծութեան մարդկային ոգւոյ :

բնակչաց անմիաբանութենէ և մանաւանդ Եֆնիէրեաց յատկապէս թեւաբար անձանց ոմանց պատճառ լինիլն ստուգուած է :

Վառնայի եւ Սիլիստրէի կողմերէն յաղթութեան շուրեր :

Ռուսաց զօրքը Վառնայի բերդը պատնիշափակ պաշարեցին եւ սկսան նեղել, և Մուհարրէմ ութերորդ կիւրապէս առաւօտ կանուխ բերդին վերայ յարձակեցան . թէ և ծովէն ալ նաւեր խրկուած էին , այլ Աստուածային օգնութեամբ այն կողմերը գտնուող ծովապետ Փաշան դիմադիր լինելով յաղթութիւնն իբրեւ լրացեալ լուսին Իսլամի կողմը պայծառապէս փայլեցաւ , և նոյն պատերազմին Ռուսաց զօրքերէն հազար հինգ հարիւրի չափ ինկան : Նոյն օրը Սիլիստրէի բերդին վերայ եւ կած Ռուսաց զօրաց հետ պատերազմելով Օսմանեանք դարձեալ երեւելի յաղթութիւն մի ըրին . հոս Ռուսաց զօրքը պարտեցան և չը կրնալով Օսմանեանց դէմ դնել բանակը ետ քաշեցին . այլ այն պատերազմին Իսլամաց զօրքէն վաթսուոնի չափ ի քուռ մահուան ջրեցին . և քանի մի վիրաւորներ բըժշկական դարմանի կարօտ եղան . իսկ Ռուսաց կորուստը կրկնապատիկ էր , եւ այս ուրախագիծ լուրը փութով Կ . Պօլիս ծանուցին :

Կարսայ բերդին եւ այլ տեղեաց առումն :

Կարնոյ կուսակալ Ղալիպ փաշան Կարսայ առումն հետեւեալ կերպով կը ծանուցանէ . Ռուսք յառաջագոյն միանգամ բերդին վերայ յարձակեցան , այլ փութով անտի ի փախուստ ածա-

պարեցին . իսկ երկրորդին՝ թէ և բերդապահ Էմին փաշան բաւական ջանքեր ըրաւ , ալ ապարդիւն , զի բնակչաց չարութենէ և Նիսիէրիութեան յայտնի նախանձախնդիր կամակոր անձանց ոմանց տգէտ յամառութենէ առանց պատերազմի եւ նեղութեան , բերդը թշնամուոյն ձեռքը յանձնեցին : Զի սրբան որ ըստ երեւոյթին բերդին առումը բնակչաց չարութենէ , այլ իրապէս նիզակակից որոշուած Մեթուտիոյ կուսակալ Մէհմէմէտ փաշային փութով օգնութեան չը հասնելուն դիպուածն առ թեղած է : Այլ կարի կարեւոր թուեցաւ Տէրութեան այս անցելոյն վերայ զգուշանալ և այն կողմերը ամրացնել : Որովհետեւ նոյն միջոցին բերդապահ Էմին փաշան գերի ինկած էր , Կարսայ իշխանութիւնը Միլիթանի աստիճանաւ Խալիլ օլլա Մուստաֆայ պէյին յանձնուեցաւ : Եւ Կայսերական հանքաց վերատեսուչ Սալէհ փաշան բազմութեամբ զօրաց Կարնոյ կողմերը խրկուեցաւ :

Ռուսաց զօրքը դիպող ժամանակ գտնալով Թուրայի բերդին վերայ ևս յարձակեցան , եւ նորին պահապան Իպրահիմ փաշան թէ և արիութեամբ և զօրութեամբ բաւական ընդդիմացաւ , սակայն բերդին մէջ սկսաւ պաշարը նուազիլ , և միւս կողմէն օգնութիւն հասնելու յոյս չըլլալուն կամայակամայ անձնատուր լինելով բնակիչք բերդն թշնամուոյն ձեռքը յանձնեցին : Իսկ բերդապահը Կայսերական բանակը գալով Էսկի Իսպամօլլու-գ , ի հնումն Անտիգանէ , կոչուած տեղը պահապան խրկուեցաւ :

Մեծի վէզիրին պաշտօնին որոշումն :

Ռուսաց բանակը Շումնիի կողմերը անցնելով Կայսերական բանակին

հետ սկսաւ պատերազմիլ : Վասն որոյ հարկ անհրաժեշտ 'ի վերայ կայր զօրաւոր պատրաստութեանց ձեռնարկել : Թագաւորը Մոհարթէ՛մ ամսոյ 21 ին Բ. Գուռը գնաց, եւ հրաման ըրաւ մեծի Վեղիբին որ իբրեւ սպարապետ երկրորդ բանակին դէպ 'ի Անդրիա-նուպօլսոյ կողմը երթայ, և միանգամայն ծանոյց թէ բոլոր Մահմէտական ժողովրդոց յայտնապէս յաղթութեան ուժ և քաջաւեր լինելու համար, մեղի փառք համարուած նուիրական դրոշիւ պատերազմի դիտաւորութեամբ զինի ձեր պիտի գամ, եւ ապա նոյն ամսոյ 23 ին ընդ նախագահութեամբ կայսեր բոլոր նախարարք և մեծամեծք 'ի ժողով գումարեցան, և ինդիրն ամենեցուն յայտնապէս ծանուցուեցաւ : Երբ ստուգիւ հաստատեցաւ մեծի Վեղիբին կայսերական՝ բանակով չուառնելն, նոյն ամսոյ 24 ին երեքշաբթի օր ժամը 5 ին Բ. Գուռը զհազնութեան և աղօթից արարողութիւններն կատարեցան, արեգակնափայլ Թուզն եւ յաղթանակի դրոշն սանդուխտի պատուանդանը ցցեալ բարձրացան, և երկու օրէն յետոյ սկսաւ աստիճանաց և պաշտօնից բաժանումն և փոփոխումն, ուր շատ անձինք մեծամեծ պաշտօններու և պատիւներու բարձրացան : Այս անգամ կայսերական բանակին առաջին եղանակին հակառակ փոխանորդներ որոշուելուն, հասարակաց մէջ առած եղած էր, թէ այս անգամ բանակին, Տէրութեան բոլոր նախարարները վերատեսուչ եղան : Կայսերական բանակին մեկնելու օրը մերձենալով, մեծի Վեղիբին տեղը փոխանորդ մի կարգել անհրաժեշտ էր, ուստի կայսերական հրամանին համեմատ Ահմէտ Խուլուսի էֆէնտին փոխանորդ որոշուեցաւ, և ամսոյն 26 ին Վեղիբութեւ աստիճանաւ սպասուեցաւ :

Կայսերական բանակէն յաղթանակի յուր :

Արդէն Ռուսաց զօրքը Պալքան լեռանց կողմերը Գոմֆի առ-յո- կոչուած տեղը հասած էին. ուստի անմիջապէս կայսերական բանակէն մեծամեծ Վեղիբ և պաշտօնեայք որոշուելով հոն խրկուեցան, եւ պատերազմն սկսաւ, եւ յաղթութեան փառքն Օսմանեանց կողմը փայլեցաւ : Սոյն միջոցիս մեծ կղզի բերդին կողմը յաղթական Իսլամաց բերդին բոլորտիքը Զէրնէս կոչեցեալ տեղը Ռուսաց հետ պատերազմի բռնուելով, Ռուսք խորտակեցան :

Անաբայ բերդին գրաւումն :

Զէրբէդք և ուրիշ ազգք Անաբայի կողմերը բաւական յաղթութիւններ ընելով, մինչ զի Գուպան գետին միւս կողմը անցած էին, այլ 'ի վերջոյ Ռուսք յիշեալ բերդը 'ի ծովու և 'ի ցամաքի պաշարելով խիստ նեղը ձգեցին, եւ այնուհետեւ Օսմանեանց նոցա հակառակին անկարելի լինելով, բերդը թըշ նամայն ձեռքը յանձնեցին : Սոյն կորուստը վերստին շահելու նպատակաւ Տրապիզոնէն բաւական զօրքեր խրկուեցան առանց սպարապետի, թերևս նոյն բերդը թշնամայն ձեռքէն կորզեն, այլ երբէք օգուտ մի չը տեսան :

2ու. կայսերական բանակին :

Ինչպէս որ յառաջագոյն գրեցինք թէ կայսերական երկրորդ բանակին չուն որոշուեցաւ. և նոյն թուականի Սէֆէր ամսոյ 9 ին չորեքշաբթի օրը մեծ Վեղիբն Սէլիմ փաշայ չքեղ հանդիսով Տավուտ փաշայի դաշտը ելաւ, և երեք օրէն զինի անտի մեկնեցան, և ձիոց երասանակը նպատակեալ տեղը ուղղելով դէմ եդեալ գնացին :

Յաղթութիւն Շումնի կողմերը :

Շումնի ճանապարհը , որ Կ . Պօլս կը բերէ , խափանելու և արգիլելու նպատակաւ , Ռուսաց զօրքը Կի-մի-շ Կօղալէ կոչուած կիրճը եկած էին , Կայսերական բանակէն սոցա վերայ արիւն թեամբ յարձակելով Ռուսաց զօրքը հալածական ցրուեցին , և բաւականի չափ կահ կարասիք առին : Եւ ի վերջոյ Ռուսաց Էմիլ Իսախանով-գլ Եւ Իսախան ճայի բոլորակը կանգնած պատնիշներուն վերայ յարձակեցան , նախամարտիկ Մանսուրէ կոչեցեալ զօրքը երեք պատնէշ տասը թնթանոթ և այլ կազմած առին , և շատերուն յաղթելով փախստական ցրուեցին :

Ռուսաց նաւերուն Այինէ կղզին գալը :

Ռուսաց քանի մի նաւեր Այինէ կղզին նաւահանգիստը մտան և խարսխեցին , և միջի զօրքը անմիջապէս դուրս ելան , որովհետեւ կղզւոյն պահապան զինարանի վերատեսուչ Էմիլ աղան Ահ-օղլու կոչուած կողմերը գնացած էր , Ռուսք անդ գտնուած Իսլամ զօրքը կռտորեցին , և մարտկոյններէն տասներկու հրանոթ առին , վառօթի և պաշարաց մթերանոցները հուր արկեալ այրեցին . այս եղելութիւնը յիշեալ աղան լսելուն պէս , թէեւ նոցա վերայ դարձաւ , բայց նոքա իրենց նաւերը իջան և այն տեղէն խոյս տուին . այս եղելութիւնը Կայսերական սահմանագլխոյն մօտ տեղ պատահած լինելով , Կ . Պօլսոյ ժողովրդոց մեծ գլորդում պատճառեց :

Կայսեր նուիրական դրոշմով նամբայ ելլալը :

Ինչպէս յառաջագոյն գրեցինք , բոլոր Մահմետական ժողովրդոց յայտնապէս խրախոյս եւ քաջալեր լինելու

մոք , թագաւորը նուիրական դրոշմով , որ միմիայն փառք և պարծանքն էր Իսլամաց , պատերազմի երթալու դիտաւորութիւնը յայտնած էր , վասն որոյ Ռէպիլ Էմիլ ամսոյ 5 ին երկուշաբթի օրը շքեղ և մեծ հանդիսով նուիրական դրոշը բարձեալ Բամի փաշայի ագարակը գնաց : Ուր պարտուպատշաճ դատեցաւ բոլոր նախարարաց և մեծամեծաց Դրան առաջին կերպարանքը փոխել , ուստի հրաման ըրաւ վերցընել իրենց գլխէն ի հնուց սահմանեալ խոյրը (գառագ) , շալ կապել և անդրաւարտիս հագնիլ այնուհետեւ և գործոյն կարի ստիպողական եւ կարեւոր լինելուն համար , բոլոր պաշտօնեայք գիշերները իրենց տուները չերթալով միշտ Բ . Դուռը մնան , եւ այս հրամանը անմիջապէս կատարեցաւ :

(Շարունակելի)

ԵԴԵՍԻԱՅԷՆ

Մայիս 17 ին և Յունիս 30 ին դրուած երկու նամակներ հետեւեալ լուրերն կը հաղորդեն , յորոց մին թէ եւ անցեալներն հրատարակուած էր Աղդ . լրագրաց ոմանց մէջ , բայց այս աւելի մանրամասն տեղեկագրուած լիւնելուն՝ կը փութամք հաղորդել Սիօնի զգայուն ընթերցողաց :

Մայիս 17 ամսաթիւ նամակին մէջ այսպէս կը գրէ Պ . Նամակագիրն , «Ապրիլ 7 ին տեղւոյ Տաճկաց խումբը , Տէմիրճի պալաթի ըսուած տեղը , Տէրութեան զօրքերէն 4-5 հոգւոյ չափ շատ մը դանակոծելէ վերջը սրիկային մէկն կը յանդգնի զօրքերէն մին մաս

վաճառի արեան ճոռոռնին (1) վերայ պառկեցնելով՝ սրով խողեսողելու աշխատիլ. սակայն զօրքն կը յաջողի ինքզինքը ազատել. վերջապէս ոստիկանութեան միջամտութեամբ խուփուծիւնը կը դադրի. Հետեւեալ օրը դատին մէջ, աւելի քաղաքացի Տաճիկներն պաշտպանուելով զօրաց կերած փառաւոր ծեծը իրենց կը մնայ, որոյ վերայ արտմտելով զինուորներն կառաջագրեն իրենց վրէժը լուծել. ուստի 15 հոգւոյ չափ Ապրիլ 19ին բերելով զինեալ, խմբով կ'երթան իրենց ընկերաց գանակոծուած տեղը և անդ կը սկսին անխտիր կերպով Տաճիկ եմըսողին զարնել. աչք պէտք էր տեսնելու. փախչող փախչողի, շատ Տաճիկներ ազատուելու համար աման աղապէն կ'աւելորձ (2) կ'ըսէին. վերջապէս եթէ այս կըսին ժամ մը եւս տեւէր, Տաճիկներն ալ Հայերէն վրէժ պիտի լուծէին. թէև քանի մի Հայ ալ ծեծ կերան, բայց քիչ. սակայն մեծ երկիւշով մինչեւ երեք օր ահ ու դողի մէջ էին քաղաքացիք, մինչեւ որ Մարաշէն, Հալէպէն և Շամէն պաշտօնեայներ դալով քննութիւն բացին. երկու կողմի յանցաւորներն եւս բանտարկելով խնդիրը վերջացուցին, եւ իրենց տեղերը վերադարձան. այժմ խաղաղութիւնը վերահաստատուած է եւ չորս կողմ պահապան զինուորներ կը

սպասեն, և հանդիստ եմք. փոքր Բաբերարին աղատեցան Հայք :

Յունիս 30 թիւ նամակին մէջ եւս հետեւեալը կը գրէ. « Քաղաքիս մէջ զօրք չը մնաց, այժմ բոլոր Բեռլինէն ալ ուղղուած են հեռագրով. Տաճկաց բերանը եթէ նայիս, որը կ'ըսէ կ'աւելորձ լարը չե'երբէր, որը կ'ըսէ, « շունլարը պիտի հալ կ'աւելիս չե' շալիս էօլեճէյի » շուկայները ծեծ ուտողներն պակաս չեն, հաւատք, օրէնք, խաչ, ամենքը երկինք բարձրացած են, որ չը նախատուին :

Այս լուրերէն յայտնի կը տեսնուի թէ Եդեսիոյ մէջ Քրիստոնեայք ինչ դժուար եւ անասպահով կացութեան մէջ կը գտնուին տգէտ և բարբարոս տաճկաց երեսէն, որք չը զգարով բնաւ կառավարութեան ներկայ վտանգուորք և փափուկ վիճակը, և չը ճանաչելով քաղաքացիութեան եւ հպատակութեան պարտիքը, եւ ոչ իսկ եղբայրութեան և մարդկութեան օրէնքը, միմիայն իրենց վայրենի եւ յախուռն կրից անսարով Նիւթրիութեան և բռնութեան գարերը յետ դարձունել և անոնց մէջ գործուած աղետալի չարիքները վերանորոգել կ'ուզեն ի նախատինս ընդհանուր մարդկութեան, և ի մեծ վնաս Օսմանեան Բարեխնամ Կառավարութեան, որ իւր ներկայ տագնապալիր կացութեան մէջ անգամ իւր հպատակաց ապահովութեան և հանգստութեան մասին հարկ եղած հոգատարութիւնը զանց չընէր, և անշուշտ եմք որ գաւառներու մէջ տեղի ունեցած այս ամեն բարբարիկ և խժժական գործքերն ընդդէմ հըպատակ Քրիստոնեից՝ բոլորովին հակառակ են Բարեխնամ Տէրութեան բարեսէր կամաց. քանզի արդէն տեսնուեցաւ որ նոյն իսկ տէրութե գէմ ապստամբած դաւառաց մէջ, ուր ա-

(1) Եդեսիոյ մէջ ոչխարներն շուկայի մէջ իւրաքանչիւր մնալաճառ ինք կը մորթէ իւր խանութի առաջը և մի և նոյն տեղը միւր կը ծախէ. սոյն մորթուած ոչխարներու արիւնը գետնափոր ականներու մէջ կը վաղէ իւրաքանչիւր մնալաճառի խանութի առջև շինուած մանաւոր փոսերէն, որոց վերայ կը մորթեն ոչխարը, նամակագրի յիշած ճոռոռնին այս է :

(2) Ահաւասիկ նախատական բառ մը, որ իբրեւ յատուկ մակդիր մինչև ցարդ կը գործածուի Հայոց գէմ ինչպէս Եդեսիոյ, նոյնպէս այլ շատ տեղերու մէջ :

րիւնու շտ պատերազմ կը մղուէր երկու կողմէն և ամեն ինչ տակն ու վրայ եղած էր, այս խառնակութեան մէջ անգամ երբ անկանոն ջորքերն անկարգութիւն, աւարառութիւն և բարբարոսութիւն ՚ի գործ դրին պարտելոց դէմ, խստիւ դատուեցան եւ մինչև անգամ մահուամբ պատժուողներ եղան. անշուշտ առաւել եւս Տէրութիւնը չը պիտի ներէ իւր հաւատարիմ և հանդարտաբարոյ հպատակաց կ'եղեքմանց, նախատանաց և ներութեանց համար. այնպիսի հպատակաց, որոց իւրաքանչիւրն ևս այս ներմիջոցին ըստ իւր կարողութեան ամենայն սիրով օգնեց Տէրութեան, ոմանք դրամով և ոմանք նոյն իսկ կենօք և մահուամբ. բանզի Քրիստոնէից կամաւոր զինուորներն եւս այսօր պատերազմի դաշտին վրայ կը գտնուին Օսմանեան տէրութեան թշնամւոյն դէմ պատերազմելու. արեամբ և կենօք տէրութեան երկիրը, իրաւունքը և պատիւը պաշտպանելու:

Այս ամեն հաւատարմութեան և անձնուիրութեան փոխարէն դարձեալ նախատուիլ, զրկանք կրել եւ իբրեւ թշնամի նկատուիլ բարբարոս և տրգէտ տաճկաց կողմէն, շատ ծանր է, որուն ոչ Աստուած կը ներէ և ոչ տէրութիւնը, որ մինչ ցարդ իւր հպատակաց շնորհած արտօնութիւններէն զատ, այս քիչ միջոցին մէջ իւր նոր պատրաստելիք սահմանադրութեամբ և նոյն իսկ տաճկական լրագրաց եղբայրսիրական յօդուածոց յայտարարութեամբ, արդէն բոլոր հպատակ Քրիստոնեայները իբրեւ քաղաքացի և հետեւաբար իսլամ ժողովրդեան հետ հաւասար իրաւանց տէր կը ճանաչէ, եւ ոչ թէ ստրուկ, ինչպէս կ'ուզեն նկատել գաւառացի վայրենամիտ մոլեռանդներն և որոց բան ու դործ

եղած է ամեն ատեն բռնանալ Քրիստոնէից վերայ, նախատել յանիրաւի, կողոպտել, գանակոծել և մահ սպառնալ. ողորմելի մարդիկ, եթէ այդքան քաջութիւն ունին իրենց սրտին մէջ, և այնքան ծարաւի են արեան, ահա պատերազմի դաշտը բաց է. թող երթան պատերազմին Տէրութեան եւ հայրենեաց թշնամւոյն դէմ և յագեցնեն իրենց արեան ծարաւը թշնամւոյն արեամբ և ոչ թէ խաղաղասէր եւ հաւատարիմ հպատակաց, որոնք թերեւս այն մոլեռանդներէն աւելի ջերմ փափաք սւնին Օսմանեան Բարեխնամ Տէրութեան ղորութեան և հաստատութեանը, իսկ մոլեռանդ և անուպա բարբարոսներն յայտնի է թէ իրենց այս խժդժական վարմունքովք մեծ վնաս և վնասդ կը հասցնեն Մեծազօր Տէրութեան, մանաւանդ ներկայիս մէջ. վնաս զի Եւրոպական տէրութիւնք ինչպէս կը տեսնուի, յայտնապէս իրենց քաղաքականութեան պատրուակ բռնելով Քրիստոնէից դէմ ՚ի գործ դրուած այս բարբարոսութիւնները, կը միջամտեն Տէրութեան ներքին գործոց և ազդեցութիւն բանեցունելով նորա վրայ այլ և այլ դժուարութեանց մէջ կը ձգեն:

Եթէ այս օտար և անուղղակի միջամտութիւնք չը լինէին, Հերսէքի փոքրիկ և գրեթէ աննշան ապստամբութիւնն այդքան չէր երկարեր և այսքան չէր մեծանայր ու ծաւալէր որպէս ժանտախտ և այսքան հոգ ու ներութիւն պատճառէր ընդհանուր Տաճկաստանի Ուրեմն թէ այս և թէ այլ այս տեսակ չարեաց առաջն առնելու համար ինչպէս Տէրութիւնը փորձով զգաց, ինչպէս ամեն լուսամիտ եւ խոհական իսլամ լուսվերահասու եղաւ և ինչպէս նոյն իսկ Պօլսոյ մէջ կարգացողաց դասն անգամ (որք խուժանէն աւելի

վերահասու են Տաճկական լիճի տը-
րամագրութեանց և սկզբանց) համը-
զուեցան թէ ամեն ազգի և կրօնի հը-
պատակաց հաւասար ազատութեամբ,
ապահովութեամբ և միութեամբ մի-
այն կրնայ պահպանուիլ Տէրութիւնը
եւ յառաջագիմել. այսպէս ալ պէտք
է անպատճառ համոզուի ամեն Տաճիկ
և իւր գաղափարն ու ընթացքը փո-
խէ, որպէս զի խաղաղութիւն և ա-
պահովութիւն տիրէ ամեն ուրեք և
Տէրութիւնը իւր ներքին խաղաղու-
թեան և ժողովրդոց համակրութեան
ու սիրոյն վերայ վստահ լինելով՝ իւր
ուշագրութիւնն ու աշխատութիւնը
ուրիշ կարեւոր գործոց վերայ դարձնէ:
Այս մեծ պարտաւորութիւնն ալ ա-
մենէն աւելի կը ծանրանայ գաւա-
ռաց և քաղաքաց Վսեմ. Կսեւ վա-
րչներուն վրայ, որք թէ Տէրութեան,
թէ Աստուծոյ առջեւ պարտաւոր են
իրենց յանձնուած մեծ պաշտօնը աջա-
լուրջ հսկողութեամբ, արդարութեւ
և մեծ հոգատարութեամբ կատարել.
Թոյլ չը տալ բնաւ զրկանաց, խստիւ
պատժել որ և է անիրաւութիւն, նա-
մանաւանդ որ ամենակարեւորն է հետ-
զհետէ ժողովրդեան մտքերը մշակել,
համաձայնութիւն եւ սէր գոյացնել
տիրող և հպատակ ժողովրդեան մէջ,
որով միայն կրնան հանգստանալ եւ
երջանիկ լինել ժողովուրդք և Տէրու-
թիւնը յառաջագիմել:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

Առ. Պ. Խ. Ս. Խ.

Կիլիկիոյ վիճակին համար կ'ըսէք,
«Ո՛վ չը գիտեր թէ Կիլիկիոյ հորիզոնը
կարի տխուր տեսարան մի կ'ընծայէ

աղգասէր Հայուն» . ճշմարիտ է բա-
րեկամ, Կիլիկիան այն օրէն, յորում
իւր իշխանական թագն ու գաւազան
բարձան, այն օրէն, յորում իւր թա-
գաւորական լուսավառ ջահը շիջաւ,
սկսաւ նսեմանալ ու նուաստանալ և
այժմ մանտաւնդ իւր վերջին ճգնա-
ժամին մէջ է: Բարոյապէս և նիւթա-
պէս: Զարմանալի չէ այս, քանի որ
Աղգ. Վարչական Ժողովոց մէջ Կիլի-
կիան միայն իւր Կաթողիկոսական խնդ-
րով կը յիշուի, և քանի որ շահասէր
և աղգանենդ անձինք անսպակաս են,
Աղգին միջէն. զարմանալի չէ, որ մեծ
վիճակներ կամ գաւառներ խաւարի
և սգիտութեան ձեռքը մասնուած՝
անդադար հեծեն ու հառաջեն: Գուք
Կիլիկիոյ փրկութեան և ազատութեան
համար ըլճակերոտ կը փափագիք Լու-
սաւորչի մը իւր խաչով. մեր և ամե-
նուն հաւատն է այդ, Խաչով աղապա-
րիւն և Կիլիկիան. բայց երբ խաչին հետ
սուր մի ալ տեսնել կը փափագիք. հա-
ւատը կ'երկճիլ. վասն զի Խաչն ու սուր
միշտ անմիաբան են 1800 տարիէ 'ի վեր
և պիտի մնան ցկատարած աշխարհի.
քանի որ այլ է խաչին, և այլ՝ սուրին
պաշտօնը. մին շինողական է, միւսն ա-
ւերիչ. մին կը լուսաւորէ, միւսը կը
սպառէ և կը խաւարէ. մին կեցողաց
նէ և միւսն սպանանէ: Աւելի բանա-
ւոր եւ օգտակար կ'ըլլայ Ձեր իղձը,
եթէ գոռոզ սուրին փոխանակ խոնարհ
Գրիշմը փափագիք խաչի պատուանդա-
նին տակ. վասն զի Թուրքի արիւնահոտ
դարերն անցան. ներկայ դարը գրչինն
է, որ խաչին հետ համապաշտօն է.
գրչին հարուածները կենդանարար են
եւ ո՛չ մահատու. սակայն դուք ձեր
գրիչը գործածելէ փոքր ինչ կը վախնաք,
ուստի կը շփոթիք և կը տատամսիք գը-
րելու համար, զի մի գուցէ խաւարի
եւ սգիտութեան արքանեակք ձեզ

դէմ յառնեն, դուք խղճի մտօք գրե-
լով՝ ձեր պարտքը կը վճարէք, նոքա
եւս իրենցը, երբ ձեր կասկածն իրա-
կանացնեն, լուսոյ եւ խաւարի, ճշ-
մարտութեան և ստութեան, առաքի-
նաւթեանց և մօլութեանց պատե՞րազ
մը կայ ու կայ ստեղծագործութենէն
ի վեր և յարատեւ պիտի մնայ, քա-
նի որ աշխարհ կայ, և անոր մէջ մարդ:

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆՔ

Ներկայ տարւոյս Մարտ ամսոյ մէջ
ի Բեթլէհէմ զարմանալի ծնունդ մի
եղած է մեր ազգայնոյ միոյն: Երեխան
ծնած օրէն կաթի⁽¹⁾ երկու ակուայ ունի
եղեր: Լսածնուս նայելով յիշեալ ման-
կան ծնողքը ասկէ առաջ տասնի չափ
զաւակներ ունեցած են, բայց ամենն
ալ հաղիւ 8-10 օր կ'ապրին եղեր: Իսկ երկու
ակուաներով ծնուածը այսօր
հինգ ամիս է, որ կ'ապրի, և կը պատ-
մեն, որ առոյգ կազմած եւ գեղեցիկ
կերպարանք մի ունի, այնպէս որ Բեթ-
լէհէմի ամեն ազգէ բնակիչք մեծ մա-
սամբ անխտիր մանկան վերայ մեծ հա-
մակրութիւն և սէր ունին:

- 12 ին Ամենապատիւ Ս. Պատրի-
արքը իբրեւ օգափոխութիւն բժշկաց
խորհրդով Յոսպէ իջաւ, ուր կը գլու-
նուի մինչեւ ցայսօր:

- 14 ին Գերմանացի 14 տարեկան
տղայ մը 16 տարեկան Հրէայ տղու մը
ընկերութեամբ ժամը երեկոյեան 11 ին
միջոցները շրջագայելու կ'երթան մին-
չև Յոսպէի ճանապարհին վերայ եղած

Բ. պահապանոցը, ուր հանգստանալու
համար սակաւ ինչ կը նստին: Գերմա-
նացին քովը գտնուած փոքրիկ ատրճա-
նը հանելով՝ որ լեցուն եղած է միայն
վառօթով, կուղէ պարպել, բայց չառ-
նէր վառօթը, քանիցս պարպել փորձե-
լէն յետոյ, ատրճանակի բերանը իրեն
բերնին մէջ առնելով կը փչէ, որով յան-
կարճ կը պարպուի բերնին մէջ և տղան
գետինը կը փռուի չարաչար տանջուե-
լով. Հրէայ տղան որպէս թէ իւր ըն-
կերը սոսկալի չարչարանքէ մը ազատե-
լու համար քովը գտնուած զմեղնով
Գերմանացի տղուն գլուխը կը կտրէ և
քարերու վտակ կը պահէ, յետոյ կ'եր-
թայ մեռեալ տղուն ընտանեաց կը
յայտնէ եղած մահը, նոքա եւս Հիւ-
պատ:սարանի միջոցաւ ոստիկանութե-
կը հաղորդեն: Խուզարկութեան ժա-
մանակ Հրէայ տղայն սպանեալին գլու-
խուն ուր ըլլալը կը պահէ, բայց յետոյ
կը խոստովանի: Բժիշկները գլուխը
քննելով՝ կը յայտնեն, որ վառօթը
մինչեւ ըղէղն հասած է և հետեւաւ
բար վերքն անբուժելի: Բայց Հրէայ
տղայն մինչեւ հիմա բանտն է:

- 19 ին երեկոյեան 12 ի ատենները
Պօլէն եկած հեռագիրը Սուլթան -
Ա.ՊՏԻՒՆ, - ՀԱՄԻՏԻ Գահակալութիւնը
աւետեց, հետեւեալ օրը Կառավա-
րութեան պալատին մէջ կարգացուե-
ցաւ հեռագիրը պաշտօնական ան-
ձանց ներկայութեան: Մեր վանքէն
ներկայ էր Գեր. Իսահակ Արքեպիսկո-
պոսը իբրեւ փոխանորդ Ս. Պատրիար-
քի, ընկերակցութեամբ երկու այլ
Եպիսկոպոսաց եւ վանուցս Աւագ
Թարգմանին: Երեք գիշեր Քաղաքիս
մէջ ճրագավառութիւն եղաւ Օգոս-
տոփայլ Սուլթանին երջանիկ Գահա-
կալութեան առթիւ, խաղաղաւէտ և
բարեբաստիկ օրեր կը մաղթեմք:

(1) Տղացոյ առջեւի քսան ակուաներն, որոնք կա-
թով մեծցած ժամանակ կը սկսին բուսնիլ, կալիի
ակուաներ կ'ըսուին, բայց ընդհանրապէս մարդկանց
ակուաներն երեք կարգ կը բաժնուին: Ամեն մէկ ծը-
նողին վերայ չորսական կարօց կամ առջեւի, եր-
կական շան կամ կոշմնական, և տասնական աջօ-
րեաց կամ վերջնական ակուաներ կան, որոնք ամենը
երեսուն երկու հատ են:

ՅԱՆԿ

ՕԳՈՍՏՈՍ

Ճամբարաւթիւնը անմահ է . (Շարձակիւի) . . .	169-172
Աստղագիտական . — և Տեսութիւն տիեզերաց . . .	173-179
Ծննդութիւն Աստուծոյ 'ի բնութենէ . . .	179-181
Կենսագրութիւն Պիւֆանի . (Շարձակիւի) . . .	181-185
Պատմական . (Շարձակիւի)	185-188
Եղեւսիայէն	188-191
Պատասխան Առ Պ. Խ. Ս. Խ.	191-192
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆՔ	-192

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՔ

- Ա. Սիօնը ամէն ամիս կը հրատարակուի 24 երեսէ բաղկացեալ մէկուկէս
ութածալ թղթով :
- Բ. Տարեկան գինն է երկու արծաթ Մէքիտիկ , ճանապարհի ծախքով
միասին , կանխիկ վճարելի :
- Գ. Զատ տետրակ առնել ուղղը պէտք է ամեն մէկ տետրին շորս դա-
հեկան վճարէ :